

JORI JÁNOS
Ember és vallás
1958.

Diss. B 238

EMBER ÉS VALLÁS

/Megjegyzések az "Alapvető hittan - a gimnáziumok
katolikus tanulói számára" című tankönyvhöz/

B 238

EMBER ÉS VÁLÁS

Megjegyzések az "Alapvető hittelem - a gimnazisták
katolikus tantervi szerkesztés" című tanulmányához

Diss. B 238

Bevezetés.

1958-ban "A Szent István Társulat, Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója" "Alapvető hittan" címmel a gimnáziumok katolikus tanulói számára tankönyvet adott ki, melynek szerzője dr. Hamvas Endre csanádi püspök. E könyv megjelenése is bizonyítja, hogy államunk az alkotmány értelmében állampolgárai számára biztosítja a lelkiismereti szabadságot, ami többek között azt is jelenti, hogy a hit és vallás kérdéseiben ki-ki saját meggyőződésének megfelelő propagandát fejthet ki.

A különböző egyházak képviselői élnek is ezen jogukkal és minden eszközt megragadnak álláspontjaik propagálására.

A lelkiismereti szabadság nem csak azt jelenti, hogy a Magyar Népköztársaságban egyaránt szabadon hirdethető és követhető a katolikus, protestáns, mohamedán, zsidó, vagy akár a buddhista vallás, hanem azt is, hogy bárki szabadon hirdethet és követhet ateista elveket.

Sokan az ateista propagandában a lelkiismereti szabadság semmibe vételét látják, a lelkiismeret elleni támadást.

Mélységesen téves és semmiképpen nem tulzás rosszindulatúnak nevezni az ilyen felfogást. Ugyanis nehezen lehetne bizonyítani, hogy az ateizmus, többek között nem éppen

ugy a lelkiismeret egyik megnyilvánulási formája, mint mondjuk a Krisztusban való római katolikus, vagy protestáns hit. És ha ez így van, akkor milyen joggal nevezhető az ateista propaganda a lelkiismereti szabadság elleni támadásnak? Nyilvánvaló, hogy ezen az alapon akármilyen vallásos felfogást az ateista lelkiismeret semmibe vételének, s ezen keresztül a lelkiismereti szabadságjog elleni támadásnak lehetne nevezni.

A lelkiismereti szabadság tényleges meglétét éppen az is bizonyítja, hogy nyíltan és szabadon kifejthető és követhető bármilyen vallási felfogás és ateizmus egyaránt. Ez szükségszerűen azt eredményezi, hogy viták, elvi harc bontakozik ki a különböző felfogások között, hiszen egyrészt a különböző vallások között, másrészt mindenféle vallás és az ateizmus között ellentétek vannak. Ezért az ateista propaganda éppen a lelkiismereti szabadságjog gyakorlását, a teljesértelmű lelkiismereti szabadság megnyilvánulását jelenti.

És itt meg kell jegyeznünk azt, hogy az ateista propaganda még korántsem élt idáig mindazon lehetőségekkel, amelyeket a lelkiismereti szabadságjog biztosít számára is. Összehasonlíthatatlanul nagyobb méretekben folyik a rendszeres vallásos tevékenység, mint az ateista propaganda. Az egyházak napoként végzik hitbuzgalmi tevékenységüket a különféle templomi, keresztelési, házasságkötési, temetési, stb. szertartásokon, iskolák hittan óráin, egyházi ujságjaikban, folyóirataikban és egyéb módon.

Minden felekezet azt a célt is maga elé állítja, hogy egyre több hívőt nyerjen meg, "térítsen" meg az általa igaznak vélt felfogás számára.

Ezért nem lehet senki számára sem meglepő, ha az ateisták azzal az igénnyel lépnek fel, hogy meggyőzzék a vallás hiveit az ateista felfogás igazságáról. Ezt többek között a vallás tételeinek cáfolatán keresztül érik el. És ez ismét nem a lelkiismereti szabadság megsértése, hiszen minden vallás igyekszik az ateizmus és más vallások tételeit megcáfolni, közben megvédeni; bizonyítani saját felfogását. Azaz a lelkiismereti szabadság egyáltalán nem jelenti azt, hogy a különböző ellentétes álláspontok egymástól steril módon kell, hogy létezzenek, hanem ellenkezőleg, feltételezi és megengedi az ellentétes álláspontok nyílt elvi harcát, a más álláspontok cáfolatát, eszmei harcban való legyőzését és követőinek meggyőzését.

A proletariátus világnézetét valló ateisták tudományos meggyőződése az ateista felfogás igazsága. Ez az ateizmus mellőz mindenféle kinyilatkoztatást, egyszerűen a tudományok tényeivel bizonyítja be a vallásos felfogás hamisságát. A proletár ateizmus az egyedüli, amely következetesen összeegyeztethető a modern tudományos megismeréssel. Így a proletár ateizmus nem egyszerűen a lelkiismeret egy megnyilvánulási formája, hanem az a felfogás, amely az ember számára a tényleges és teljes lelkiismereti szabadságot biztosítja, azaz az ember lényegének megfelelő lelkiismeretet. Ezért a proletár ateizmus képviselője szá-

mára egyenesen kötelesség, hogy a még tévedések között botorkálók az igazság felé segítse. És ez a tevékenység nem sértés, érzelmekbe való durva belegázolás, hanem jóindulatu segítség, amely azt mutatja ki, hogy a tudás és a tudományok talaján álló ember következetes magatartása az ateizmus elismerését is megköveteli. A XX. század közepén normális gondolkodású ember nem kételkedik a mindennapi tevékenységhez is nélkülözhetetlen tudományok igazságában. Az ateista propaganda e vonatkozásában azt mutatja ki, hogy az a logikus és következetes magatartás, amelyik a tudományok minden bizonyított tényét elfogadja; azokat is, amelyek a logikai szükségszerűség erejével bizonyítják az ateizmus igazságát.

képviselője Így az igazság védelmében a proletár ateizmus számára logikusan adódó kötelesség, minden olyan esetben való fellépés, amikor a különböző vallások képviselői az ésszt, a tudást és a tudományokat a vallás bizonyítására igyekeznek felhasználni. Ez teszi szükségessé az "Alapvető hittan" tételeinek a dialektikus és történelmi materializmuson nyugvó proletár ateizmus alapján való vizsgálatát. Ugyanis a tankönyv az alapvető hittant a következőképpen határozza meg:

"Az alapvető hittan az a tudomány, amely katolikus vallásunk alapigazságait rendszeresen tárgyalja és természetes észokokkal bizonyítja."

Tehát azokat a tételeket igyekszik az ész, azaz a tudományos megismerés eszközeivel és eredményeivel bizonyítani, amelyek alapját jelentik a katolikus vallásnak.

Ezen "alapigazságok" /isten léte, a lélek halhatatlansága, az isteni kinyilatkoztatás, mely Jézusban jut teljességre és végül a kinyilatkoztatás őrzésének és tévedés nélküli hirdetésének Jézus által a katolikus egyházra való bizása/ elfogadtatása döntő jelentőségű, mert "aki ezeket az alapigazságokat elfogadja, annak a többi igazság elfogadása nem okoz nehézségeket." Ténylegesen; aki ezeket a tételeket igazságként elfogadja, az már nem igen kételkedik a katolikus vallás egyéb tételeiben.

Ezen tételeknek a bizonyítása ezért mindig döntő jelentőségű feladata volt az egyháznak. Ezeket az "alapigazságokat" a kereszténység története során állandó ellenvetések és cáfolatok ingatták meg és tették kétséssé igazságukat, minek következtében az egyház az "alapigazságok" bizonyítását újra és újra megismételni kényszerült. Ennek során alakult ki az apologetika a teológián belül, melynek célja az "alapigazságok" megvédése a különböző támadásokkal és ellenvetésekkel szemben.

Maga ez a puszta tény, hogy eme megdönthetetlennek tartott "alapigazságokat" állandó támadás és ellenvetés éri, már szkeptikussá teszi az embert eme tételek igazságát illetően.

Az apologetika történetét tanulmányozva ez a szkepszis csak erősödik, mert azt láthatjuk, hogy az egyház egyre inkább visszavonul, változhatatlannak és megdönthetetlennek tartott elveinek sorát igazítja, idomítja a kor szükségleteihez és a tudományos megismerés eredményeihez.

Az apológiában végeredményben az válik világossá, hogy a vallás történeti jellegű, nem abszolút, változatlan, egyszóval nem istentől ered, hanem az ember teremti meghatározott társadalmi körülmények között. Adott társadalmi viszonyok szükségszerű terméke a vallás és eme viszonyok megváltozásával maga a vallás is változik, mindaddig, amig végképp eltűnnek fennállásának társadalmi feltételei.

Az emberi társadalom fejlődésével ezek a feltételek egyre szűkülnek, így az apológia egy állandó visszavonulás kifejezője. Az apológia azonban a vallás társadalmi alapjainak fennmaradása miatt a visszavonulás ellenére nem szenved végső vereséget. A társadalmi alapok fennállása lehetővé teszi, - ha csak meggyengülten is, - a vallás megvédését, egészen addig, amig eme társadalmi alapok meg nem szűnnek.

Korunk, a szocialista és a kommunista társadalom megszünteti a vallás társadalmi alapjait végérvényesen. Így a tudományos kommunizmus elméletével szemben, a dialektikus és történelmi materializmuson alapuló proletár ateizmussal szemben az apológia nem képes megvédeni még a leggyengébb módon sem a vallás tételeit. Ezért az "Alapvető hittan" célját: "megmutatni, hogy hitünk alapigazságai a józan ész világánál megállják helyüket, azaz, hogy ésszerűek", az ellenérvek pedig gyengék, sőt tarthatatlanok - xa maga módján ugyan elérte, mert látszólag bebizonyítja ezeket a tételeket. De a bizonyított tételek igazsága csak látszatigazság és nem objektív igazság, mert a tételek bi-

zonyítási eljárása összeegyeztethetetlen magával a "józan ésszel", az ésszerűséget jelentő emberi megismerés eredményeit adekvát formában kifejező tudományokkal. Így a kitűzött célt objektíve az "Alapvető hittan" nem érte el, nem is érhetette el, mivel a vallás és a tudomány között áthidalhatatlan ellentét van. Dolgozatunkban, - mely a tankönyv átfogó, részletes bírálatának egy része, - a vallás kialakulásának körülményeiről és a vallás lényegéről vallott felfogásunkat fejtjük ki az "Alapvető hittan" e kérdésekről állított tételeivel való polémia formájában.

I. A z e m b e r l é n y e g e .

A szerző azt írja, hogy "nem célja az alapvető hittannak hitet adni, erre egymagában nem is képes, mert ahhoz isten kegyelme is szükséges." Az igaz, hogy egy vallás tételeinek kifejtése ^{önmagában} nem elégséges ahhoz, hogy *valaki az illető vallás lényegé váljon. Mi szükséges ahhoz, hogy valaki hívő legyen?* Erre a "hit lelki tényezői" világitanak rá a könyvben.

Ezek a tényezők: "az ész, amely a hitigazságokat és azok érveit felfogja és mintegy azt mondja: "ime ezek az igazságok hihetők, sőt hiendők!"..., az akarat, amelytől az ész által előadott igazságok tényleges elfogadása függ. "Csak az tud hinni, aki akar hinni" /és végül/ az isteni kegyelem. Ez segít az ész gyarlóságán, amely sokszor nehezen fogja fel az elvont hitigazságokat, de segít az akarat gyengeségén is, amely megtorpan az önmegtagadástól és áldozattól..."

Tehát a hit lelki tényezők következménye, amelyek között az ember akaratától független isteni kegyelem megléte a döntő.

Nem tagadjuk, hogy lelki tényezők is szerepet játszanak a hit kialakulásánál, de ezen lelki tényezők mások. Másrészt, s ez a döntő, a hit kialakulásánál egyáltalán nem a lelki tényezők játszzák az elsődleges, meghatározó szerepet. Hogy a hitet meghatározó tényezőket kimutathassuk, a vallás eredetét és lényegét kell megvizsgálnunk. Hit azóta van, amióta vallás, így a hit és vallás elválaszthatatlanok egymástól. A hit feltétele a vallás megléte, másrészt a vallás csak akkor élhet, ha van hit. Végeredményben hit és vallás egyet jelent.

A vallás fogalmáról és eredetéről az "Alapvető hittan"-ban ezt olvashatjuk: "A vallás isten megismerése és elismerése." "A vallás az emberi természetben gyökeredzik,... emberi természetünk szükségképpi velejárója, őseredeti tulajdonsága, éppugy, mint a művészet, tudomány és erkölcs. Ezért megtalálható minden korban és minden népnél. Hiánya természetellenes".

A dialektikus és történelmi materializmus a modern tudományok eredményeivel összhangban azt vallja, hogy a vallás nem az ember természetében gyökeredző, örök emberi tulajdonság, hanem történelmi jellegű, azaz meghatározott körülmények közt létrejött és megszűnő tudatforma amely az emberek egymásközi viszonyának és a természettel való viszonyuknak fantasztikus és hamis visszatükröződésé-

sének rendszere. Azt, hogy a vallás történeti jellegű, közvetlenül csak visszafelé bizonyíthatjuk egyenlőre, keletkezését illetően, bár meg kell mondanunk, hogy sok a nehézség, mivel a vallás kialakulása mélyen a "történelem előtti" korba nyúlik vissza, amelyről írott emlékeink nincsenek. De ezen nehézség ellenére az archeológia, az antropológia és bizonyos fokig az etnográfia meggyőzően és kielégítő módon bizonyítja, hogy az ember nem rendelkezett mindig vallással.

A ma rendelkezésünkre álló leletek közül a legrégebbi, - amelyet már emberinek ismer el az antropológia, - a *pithecanthropus erectus* kora kb. egymillió év. Az első maradványok, amelyek vitathatatlanul a legkezdetlegesebb vallási hiedelmek jelenlétéről tanuskodnak, a felső-paleolit korból, mintegy huszezer év távlatából valók. Így az ember kb. egymillió éves történetéből mindössze huszezer esztendőre tehető a vallás időszak.

Hogy a vallás történeti jellegű a jövőre nézve is, azaz, hogy meg fog szűnni, közvetlen bizonyítékát majd maga az a kor fogja adni, amelyben a vallás kihal. Közvetve azonban bizonyítani tudjuk, hogy a vallás megszűnik, mégpedig azáltal, hogy kimutatjuk fennállása feltételeinek szükségszerű eltűnését.

Hogy a vallás keletkezésének körülményeit megvilágíthassuk, és feltárhassuk azokat az okokat, amelyek előidézték és máig is fenntartják, az ember lényegét kell tisztáznunk.

Mi teszi emberré az embert? Miben különbözik az állattól?

1./ Az élőlények közti különbség oka.

Az alkalmazkodás formái.

Az "Alapvető hittan" ezt a kérdést "Az ember" című fejezetben tárgyalja. A fejezet első két mondata így hangzik: "Ami az embert az állat fölé emeli és istenhez hasonlóvá teszi, az a lélek. Alapvető fontosságú kérdés, van-e az embernek halhatatlan lelke, mert ha nincs, akkor a vallásnak sincs értelme."

Azt kívánjuk bebizonyítani, hogy az ember és állat közti különbség, amely az embert az állat fölé emeli, nem a lélek. És azt is meg kell jegyeznünk, hogy bár tagadjuk a lélek halhatatlanságát, de emellett a vallást nem tartjuk értelmetlennek, azaz a lélek halhatatlansága egyáltalán nem feltétele a vallás létezésének. Hogy miként lehetséges a vallás a halhatatlan lélek nélkül, erre a vallás keletkezésének és fennállásának körülményei adják meg a választ.

Az ember élőlény, így ahhoz, hogy más élőlényektől való különbségéről beszélhessünk, azt kell tisztáznunk, hogy mi az, amiben minden élőlény azonos. Az ember különbsége ezen azonosságon belüli különbség.

A modern biológia alátámasztotta Engels ama megállapítását, hogy az "élet a fehérjetestek létezési módja, és ez a létezési mód lényegében e testek vegyi alkotórészeinek állandó önmegújításában áll". Ez az állan-

dó önmegújítás az anyagcsere folyamatában valósul meg. Ahhoz, hogy ez a folyamat végbemehessen, az élőlénynek szükségszerűen kapcsolatba kell kerülnie környezetével, hiszen az önmegújítás feltételeit, a különböző tápanyagokat itt találja meg. A külső környezet állapotától függ tehát az élő fennmaradás^a, ugyanis ez a kapcsolat csak akkor járhat eredménnyel, az élet fennmaradásával, ha az élőlény környezetében megtalálja szervezete fenntartásához szükséges tápanyagokat. Ha nem, akkor elpusztul. Így csak azok az élőlények maradhatnak fenn, amelyek alkalmazkodnak környezetükhöz, amelyek a környezet módosulásait nyomon követik.

Az egyes élőlények közti különbség ennek következtében a környezethez való alkalmazkodás különbözőségében rejlik. Az egyes élőlények lényegét alkalmazkodásuk konkrét, meghatározott formája determinálja és az élőlények közti minőségi különbség az alkalmazkodás konkrét formái közti minőségi különbségben keresendő.

Az ember maga is élőlény, így rá is mindez vonatkozik. Az ember minőségi eltérését minden más élőlénytől mármost környezetéhez való alkalmazkodásának meghatározott formájában kell keresnünk.

Az élőlények környezethez való alkalmazkodásának különböző alapvető formáit ismerjük: a biológiai alkalmazkodást, amelynek egyik típusa a morfológiai alkalmazkodás /amikor maga a szervezet alakul át; pl. a

vizben való életmód a végtagokból uszonyok, a levegőben való életmód pedig szárnyak kialakulását eredményezi/, a másik típusa pedig a fiziológiai alkalmazkodás /amikor a szervezet működése változik meg; pl. a meleg hatására az izzadásmirigyek nedvet termelnek, ami párolgás után hűti a testet, ezzel védve a szervezetet a rá ártalmas magas hőmérséklettől./ A magasabbrendű fejlettségű állatoknál a magasabbrendű idegtevékenység alapján kialakul az alkalmazkodás ^{új} formája, a pszichológiai alkalmazkodás, /amikor az élőlény a külvilág hatásait felfogva viselkedésének és tevékenységének megváltoztatásával reagál./.

A pszichés alkalmazkodást kissé közelebből is meg kell vizsgálnunk, mert azt fogjuk látni, hogy az ember lényege és maga az egész lélek problematikája ebben gyökeredzik.

A fiziológia kutatásai bebizonyították, hogy az állati szervezet minden működése, az állati cselekvés elválaszthatatlanul összekapcsolódik az állat idegtevékenységével. A biogenetika leírja azt az utat, ahogyan a legegyszerűbb ingerlékenységből kialakult a központi idegrendszer, amely egy olyan bonyolult fiziológiai apparátus, melynek funkciója az állat minden tevékenységének irányítása a külső világból érkező ingerek felfogása, összekapcsolása és a szervezetnek megfelelő cselekvés kiváltására való késztetése útján. Ezen funkció alapja a reflex, mely a szervezet törvényszerű reakciója a külső vagy belső ingerekre. A reflexműködés bioelektromos és biokémiai reakciókon alapszik, amelyeket a szervezetet

érő anyagi /fény, hang, stb./ hatások hoznak működésbe.

A modern neurofiziológiai kutatások, minde-
nekelőtt Pavlov, aki a neurofiziológia megalapítója, ki-
mutatta, hogy a reflexek két nagy csoportra oszthatók,
feltétlen és feltételes reflexekre.

A fiziológiában Pavlov előtt a következő fel-
fogás uralkodott. Mondjuk a nyáleválasztást vizsgálva a
fiziológusok megállapították, hogy a nyáleválasztást az
idegrendszer közvetítésével a szájba kerülő tápanyagok
vegyi hatása idézi elő. De emellett-köztudomásu- nyálev-
választás megindulhat a tápláléknak a szájba kerülése nél-
kül is, pl. a táplálék megpillantására. A fiziológusok
az ilyen folyamatot "pszichikus" nyáleválasztásnak" ne-
veztek el, amelyet nem anyagi folyamatok, hanem az állat
természettudományos módszerekkel nem vizsgálható "lelki"
működése következményének ^{tekintették.} Pavlov zseniális felfedezése,
amelyet évtizedekig tartó kísérletezés alapján tett meg,
ennek a felfogásnak a cáfolata, amellyel nemcsak a modern
neurofiziológiát, hanem egyben a lélek tudományos materi-
alista magyarázatát is megteremtette. Pavlov bebizonyi-
totta, hogy a "pszichikus nyáleválasztás" is egzakt mó-
don vizsgálható reflexműködés.

Pavlov felfedezte, hogy a táplálkozás során
a reflexműködést /nyáleválasztás/ kiváltó ingerrel /a
szájba kerülő tápanyag vegyi hatása/ együtt járó, a ref-
lexműködésre közömbös ingerek /pl. egy csengő hangja/
ha rendszeresen egybeesnek a reflexfolyamattal, akkor a
későbbiek során ezek az ingerek /a csengő hangja/ is ki-

váltják a folyamatot, mert ezen egybeesés alapján az agyban egy új idegkapcsolat alakul ki az eddig közömbös inger központja /a csengő hangját felfogó hallási központ/ és a reflexfolyamatot kiváltó központ /nyálelválasztás központja/ között. Ezt nevezte el Pavlov feltételes reflexnek, míg magát az alapfolyamatot feltétlen reflexnek.

Feltételes ez az új reflex azért, mert létrejött ahhoz a feltételhez van kötve, hogy az indifferens, közömbös inger egyszer, vagy többször egybeessék a feltétlen ingerrel. A feltételes és feltétlen reflexek tehát szoros kapcsolatban vannak egymással. A feltételes reflexfolyamat tulajdonképpen a feltétlen reflexfolyamat kiváltását eredményezi. A feltételes reflex esetében az állat számára nem a feltétel, az eddigi közömbös inger a lényeges, hanem ami vele együtt jár. Példánknál maradva, nem a csengő hangja, hanem a vele együttjáró táplálék. Mi a szerepe a csengő hangjának, a feltételes ingernek? A jelzés! Ez az eddigi közömbös inger kapcsolatba kerülve a feltétlen reflexszel, jelzésévé vált annak. A csengő hangja jelzi a táplálék közeledését. Az állatnak módjában áll a jelzés alapján felkészülni a közvetlen hatásra. "A jelzés lényege tehát az, hogy egy aránylag jelentéktelen külső hatás törvényszerűen megelőz egy jelentékeny - károsat, vagy előnyösét, s a szervezetet valamilyen viselkedésre készíti, míg mielőtt a káros vagy előnyös hatás érne. Így a szervezet elébevághat

a jelentékeny hatásoknak: "a károsat elkerülheti, az előnyöset előmozdithatja". /Kardos Lajos: "A lélektan alapproblémái és a pavlovi kutatások". Bp. Akadémiai Kiadó. 1957. 88. oldal./

A jelzés mi által biztosítja, hogy helyesen, tehát a körülményeknek megfelelően cselekedjék az állat? Csakis azáltal, hogy a jelzés a valóságot fejezi ki, azáltal, hogy visszatükrözi a valóságot.

Az állatnál ez a visszatükrözési folyamat az érzékszerveken keresztül történik. Pavlov a valóságnak az érzékszerveken keresztüli visszatükrözését a valóság első jelzőrendszerének nevezi.

Mindez mármost hogy függ össze a pszichés alkalmazkodással?

Az elmondottak után nem kétséges, hogy a valóság első jelzőrendszerén alapuló feltételes reflex-folyamatokkal az állat alkalmazkodik környezetéhez, mégpedig viselkedésével. A környezet változásaira úgy reagál, hogy szervezete továbbra is fennmaradjon; veszély elől elmenekül, védekezik vele szemben, az előnyös hatásokat pedig felhasználja élete fenntartására. A viselkedéses alkalmazkodás pedig nem más, mint a pszichikus alkalmazkodás.

Ezek után mostmár megállapíthatjuk a lélek lényegét, igaz, hogy az eddigiek alapján ezt csak az állati lélekre vonatkozóan fogadhatjuk el bizonyítottan, de azt láthatjuk majd, hogy az emberi lélek lényege

is ugyanez.

Mindenekelőtt az derül ki, hogy a lelki jelenség az élő anyag, még hozzá az élő anyag sajátosan szervezett formájának, a meghatározott strukturájú központi idegrendszernek a megnyilvánulása - tehát életjelenség. Ezen életjelenség, azaz a lelki tevékenység biológiai funkciója a viselkedésnek, a cselekvésnek a külcselekvésnek a külvilág visszatükrözésén alapuló irányítása.

Az "Alapvető hittan" is tesz említést az állati "lélekről", amelyet nem vesz szoros értelemben vett léleknek, mivel "lelke" szerinte csak az embernek van. Ezzel az állítással még a későbbiekben foglalkozunk. Most csak arra térnénk ki röviden, amit erről az állati "lélek"-ről mond. Ez áll a könyvben: "értjük rajta azt az életelvet, amely az állat életműködésének, megismeréseinek és vágyainak oka, hordozója... teljesen az anyaghoz van kötve... nincs az anyagtól különálló léte sem, és így az anyaggal, azaz a testtel együtt elmulik. Az állati lélek nem halhatatlan."

Ugy tűnik, hogy nincs ellentét eme idézet és az általunk elmondottak között, hiszen itt is az anyaghoz kötött, az anyag által determinált ez az állati "lélek", minek következtében a test halálával meg is szűnik. A tankönyv itt is, mint sokhelyütt, a tudományok mai eredményeit igyekszik közölni, de sajátos elvekkel magyarázva. Az állati lélekről szóló felsorakoztatott tények azt fejezik ki, hogy az állati lélek az első jelzőrendszer következménye.

Az "Alapvető hittan" az életelv megnyilvánulásaként tekinti az állati "lelket", s ezzel máris más ezeknek a tényeknek az értelme, mint az általunk elmondottakban. Ugyanis ez az életelv, "mely az életjelenségeket indítja, irányítja és egységbe foglalja" istentől ered. Ezek szerint az életelv, azaz az állati lélek nem életjelenség, hanem ~~af~~fölött álló, azt létrehozó, az élő anyagtól végeredményben idegen, független elv. Mindez szöges ellentéte annak, amit a neurofiziológia általunk elemzett tényei mutatnak. Ezek a tények azt bizonyítják, hogy az állat lelki tevékenysége életjelenség, az anyag magasan szervezett formájának, az agynak a funkciója, ahol semmiféle anyagtól idegen, anyag fölött álló tényezők nem játszanak szerepet. A valóság első jelzőrendszerének működése eredményezi az állat lelki tevékenységét és ennek a jelzőrendszernek a működése nem más, mint az anyag mozgása. Ennek a mozgásnak az eredménye - a visszatükrözés és az ezen alapuló cselekvés irányítása - azaz a lelki tevékenység tisztán anyagi eredetű.

2./ Az ember származása, az ember lényege.

A fentiekben azt mondtuk, hogy az ember lényegének, minden más élőlénytől való különbségének okát környezetéhez való alkalmazkodásának meghatározott formájában kell keresnünk. Ezt a problémát csak a történeti tárgyalási móddal oldhatjuk meg a valóságnak

megfelelően. Csak így kapunk hű képet az ember lényegéről.

A történeti tárgyalást az indokolja, hogy az ember nem öröktől fogva van, az ember az élőlények fejlődésének eredménye. Tehát az ember származását kell elemeznünk, itt keresendők az ember lényegének vonásai is.

A modern antropológia, amely közel száz éves multra tekint még csak vissza /Darwin 1871-ben jelent "Ember származása" tekinthető a modern antropológia alapvetésének/ meggyőző módon bizonyítja be, hogy az ember az állatvilágból emelkedett ki, hogy az ember fejlődés eredménye.

A katolikus egyház álláspontja az ember származását illetően ma már egészen más, mint száz évvel ezelőtt. Míg száz évvel ezelőtt tiltakozott minden olyan kísérlet ellen, amelyik Ádám és Éva Bibliában kifejtett teremtésétől eltérő álláspontot igyekezett elfoglalni, addig ma az egyház óva int az ember bibliai teremtéstörténetének szó szerinti értelmezésétől. Az egyház itt is kénytelen a tudomány eredményeinek hatására visszavonulni. A tudományok igazságai következtében abszurdá vált bibliai történeteket igyekeznek a tudománnyal összeegyeztetni azzal, hogy képletesen értelmezik. Így az ember származásával kapcsolatosan az ember testének eredetét megengedhetőnek tartják az antropológia által leírt módon is, mondván, "hogy isten az ember testét szerves anyagból

hozta létre, illetve, hogy az emberi testet fejlődés útján emelte alsóbbrendű formáról arra a magasabbrendű formára, amely méltó lett a halhatatlan lélek befogadására." Tehát itt is azt látjuk, hogy a tudományok tényeit átveszi az egyház, de elvileg ugyanugy magyarázza a dolgokat, mint eddig. Isten teremtette az embereket, de nem Ádámnak és Évának és nem közvetlenül sárból és agyagból gyurta, hanem a teremtés folyamatát egyszerűen rábírta az élő anyagra. Azaz olyannak teremtette az élő, hogy belőle fejlődés útján emberi test legyen. Ezzel látszólag létrejön az egység a vallás és az antropológia között. De csak látszólag. Erre a látszólagos egységre való törekvést az is kifejezi, hogy az antropológia származás elméletét az "Alapvető hittan" XII. Pius "Humani generis" enciklikájára hivatkozva csak megengedhető hipotézisként és nem bizonyított tudományos igazsággként kezeli, noha az antropológia származástana nem egyszerűen hipotézis, hanem tudományosan bizonyított igazság. Tehát a katolikus egyház tovább is fenntartja a közvetlen ember teremtés reális lehetőségét. Ez annál is inkább szükséges, mivel a fejlődéselmélet olyan problémákat vet fel, amelyek összeegyeztethetetlenek bármilyen teremtéssel.

Ezen egység látszólagos voltát még kifejezettebben aláhuzza az a tény, hogy csak az emberi test származását engedi meg az egyház, míg "az emberi lelket minden egyes esetben isten teremti." Ezzel szemben az antropológia nem az emberi test származását fejti ki és bizonyítja,

hanem az ember származását, az emberi test és sz emberi lélek együttes származását. Ezzel ebben a vonatkozásban is az bizonyosodik be, hogy tudomány és vallás összeegyeztethetetlen, hit és tudás, tudomány és vallás között kibékíthetetlen, szembenállás, ellentét van. A tudományok tényei csak materialista világnézettel egyeztethetők össze mert tudomány és materializmus egyaránt a valóság hű, igaz visszatükrözései, a vallás ellenben a valóság torz, hamis visszatükrözésének rendszere.

Az antropológia a különböző őslénytani lélekek alapján bizonyított módon rekonstruálja az emberré válás folyamatát. Eme antropológiai rekonstrukció tényeinek elemzése során válik világossá, hogy mi tette emberré az embert, ami egyben azt is jelenti, hogy mi az ember lényege, miben különbözik az állattól.

Az antropológia az australopithecust, a mai emberszabásu majomfajhoz hasonló, különösen magasfejlettségű őslényt tekinti az ember közvetlen ősének, amely a geológiai harmadkor /tercier/ végén élt. Joggal tekinthető az australopithecus az ember közvetlen ősének, mert ennél a fajnál történt meg az emberhez való átmenet döntő lépése. Ez a döntő lépés a kéz felszabadulása a járás funkciója alól, azaz az egyenes járás kialakulása az állatokra jellemző négykézlábjárással szemben. A kéz felszabadulva a járás funkciója alól, a táplálékszerzés, a védekezés és az élet fenntartásához szükséges egyéb műveletek végzésére szolgált. A pszichológiai alkalmazkodás

fő végrehajtó eszköze lett. A kéz ennek során egyre ügyesebbé vált, egyre bonyolultabb fogásokat sajátított el. Ezek a képességek nemzedékről nemzedékre öröklődtek, így felhalmozódtak. Ez a fokozatos mennyiségi felhalmozódás elvezetett az alkalmazkodás minőségének megváltozásához, azaz az ember kialakulásához.

A ma élő magasfejlettségű állatoknál is, mindenekelőtt a majomnál megfigyelhető, hogy alkalomszerűen különböző eszközöket ragad és használ fel alkalmazkodása /táplálékszerzés, védekezés/ során, annak megkönnyítése érdekében. Az ember ősnél ez az alkalomszerű eszközhasználat évezredek hosszú során rendszeressé, szokássá, majd egyenesen szükségszerűvé vált. A készen talált tárgyak /kövek, dorongok/ rendszeres használata során szerzett tapasztalatok elvezettek a tárgyak átalakításához és formálásához, azaz a szerszámkészítéshez. Az állat szerszámkészítővé vált, ezzel egyben meg is szűnt állatnak lenni, ember lett. Ugyanis a szerszámmal végzett tevékenység nem más, mint az emberi munka. A munkavégzés képességének kialakulása nem más, mint az ember kialakulása. Az embert a munka tette emberré.

Az ember kialakulása tehát a pszichológiai alkalmazkodás továbbfejlődéséből kialakult munka megjelenése, mely az élőlények alkalmazkodásának minőségileg legmagasabb formája. Az ember a munkával "alkalmazkodik" környezetéhez. Az alkalmazkodás eme legtökéletesebb formájának kialakulása egyben az alkalmazkodás megszüntetése, hiszen az emberi munka csak képletesen alkalmazkodás,

mert a munka során az ember magát a környezetét alakítja át, a természetet változtatja meg, a természet tárgyait és jelenségeit szükségletei kielégítésére alkalmassá teszi. Egyszóval a munka az ember számára a természet feletti uralmat eredményezi. És az ember az állattól lényegében ebben különbözik. Marx és Engels "A német ideológiá"-ban azt írja, hogy "Az embereket az állatoktól megkülönböztetjük a tudattal, a vallással, vagy amivel akarjuk. Ők maguk akkor kezdik magukat az állatoktól megkülönböztetni, amikor termelni kezdik létfenntartási eszközeiket." A létfenntartási eszközök termelése, a munka az, ami megkülönbözteti az embert minden más élőlénytől. Minden egyéb emberi a munkára vezethető vissza, legyen az tudat, lélek, politika, kultúra, művészet, tudomány, vagy vallás.

3./ Az emberi lélek.

Mindezt annak bizonyításaképpen kellett elmondanunk, hogy az ember lényege nem a lélek, mint ahogy az "Alapvető hittan" állítja. Ezt a bizonyítási eljárásunkat folytatjuk tovább, most már közvetlenül, azaz kimutatjuk, hogy az emberi lélek maga is a munkából ered.

Az emberi munka lényegét elemezve az előző részben végeredményben azt állapítottuk meg, hogy a munka a természet tárgya inak és jelenségeinek átalakítása az ember által készített munka eszközök segítségével. Ezt mostmár ki kell egészítenünk azzal, hogy ez a

tevékenység mindig társadalmi jellegű; a létfenntartási eszközök termelése, a munka társadalmi tevékenység. A legegyszerűbb emberi munkától kezdve a legigantikusabb méretű termelésig minden munka társadalmi jellegű, feltételezi a társadalom, az együttműködő emberi közösséget. Az emberi társadalom végeredményben nem más, mint a munkatevékenységet folytató emberi közösség. A társadalom a munka ^Itevékenység során az emberek közt kialakult viszonyok összessége, mindenekelőtt a termelési viszonyok és az ezek alapján létrejött politikai, erkölcsi, ideológiai, stb. viszonyok összessége.

Ha a munkának ezt a társadalmi jellegét a munkatevékenység kialakulásának időszakában vizsgáljuk, akkor a következőket állapíthatjuk meg.

A munka eme társadalmi jellege kezdettől fogva biztosított, mivel az ember őse csoportban, hordában, nem pedig egyénenként, egymástól elszigetelve élt. A munka kialakulása egyben az állati horda emberi társadalommá, azaz emberi együttműködéssé válását eredményezi. A munkafolyamatok egyre bonyolultabbá válása és az ezzel együttjáró tapasztalatok felhalmozódása következtében a cselekvés összehangolásának és a tapasztalatok kicserélésének eddigi módja /az első jelzőrendszer és az ezen alapuló lelki tevékenység/ elégtelenné vált. Olyan külön cselekvés vált szükségessé, melynek speciális funkciója az emberi tevékenység összehangolása. Ez a külön cselekvés a beszéd.

A beszéd nem más, mint az első jelzőrendszer továbbfejlődéséből kialakult második jelzőrendszer. A beszéd kialakulása nem más, mint speciális feltételes reflexek létrejötte. Az állatnál a feltételes reflex egy közömbös inger és a feltétlen reflexfolyamat közti kapcsolat kialakulása.

A beszédnél is ehhez hasonló kapcsolat kialakulásáról van szó. Az embernél az első jelzőrendszeren keresztül szerzett jelzések és a látott, hallott, vagy kimondott szavak keltette benyomások között alakulnak ki feltételes idegkapcsolatok. A szó^a által tölt be jelző funkciót, hogy feltételes idegkapcsolat alakul ki az agyban a tárgy első jelzése által kialakult képe és a szó képe között. Így a szó hatására megjelenik a valóság első jelzése által keletkezett kép. A beszéd tehát jelző funkciót tölt be, de nem közvetlenül a valóságot jelzi, hanem a valóság első jelzésének a jelzése, a valóság második jelzőrendszere.

Az így kialakult feltételes idegkapcsolatok /ezt a kialakulást a ma élő embernél a gyermekkorban a beszéd, illetve az olvasás megtanulásánál figyelhetjük meg./ megszilárdulva és állandósulva a későbbiek során már az első jelzés kikapcsolásával végzik jelző funkciójukat. Azaz már nincs szükség a közvetlen képek felidézésére. Az agyban már az egyes szó ingerek kapcsolódnak össze és alkotnak újabb feltételes idegkapcsolatokat. Ezzel a második jelzőrendszer új funkcióval bővül, átveszi az első jelzőrendszer tükröző szerepét, valóságábrázoló

funkciót tölt be. A második jelzőrendszer működése nem más, mint a valóság emberi visszatükrözése. Természetesen nem szűnik meg az első jelzőrendszer tevékenysége sem az embernél. Továbbra is megmarad, legszorosabb kapcsolatban a második jelzőrendszerrel, de a tudatműködés lényege áttolódik a második jelzőrendszerre. /Már csak azért is kell ezt hangsúlyoznunk, mivel minden emberi ismeret végső alapja továbbra is az első jelzőrendszerben, működése során létrejött érzéki adatokban rejlik./

Ahogy az emberi test, annak minden működése, köztük az idegtevékenység is az állatvilág fejlődésének eredménye, éppen úgy az emberi lélek sem más, mint az állati lélek fejlődésének következménye. Annál is inkább, mert az láttuk, hogy az állat lelki tevékenysége elválaszthatatlan testi működésétől, közelebbről az idegtevékenységtől.

Ezért az ember lelki tevékenységét is testi működéséből lehet egyedül a valóságnak megfelelően levezetni, közelebbről az első és a második jelzőrendszer működéséből.

A lelki tevékenységet úgy határoztuk meg, mint a cselekvésnek a valóság visszatükrözésén alapuló irányítását. Ezt az állatra vonatkozóan részletes elemzéssel bizonyítottuk.

Az ember lelki élete sem más, mint az emberi cselekvés irányítása, amely a valóság visszatükrözésén alapszik. Ezt kell legelvontabban és legáltaláno-

sabb formában megállapítani, ha mindazt figyelembe vesszük, amit a pszichológia tudománya mond az ember lelki életéről. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy az állat és az ember lelki tevékenysége azonos. Azt fogjuk látni, hogybár az ember lelki tevékenysége is ugyanazt a funkciót tölti be, mint az állaté, mégis más az állati és emberi lélek, mert az ember lelki tevékenysége ezt a funkciót minőségileg másként, még hozzá minőségileg magasabb fokon tölti be.

A pszichológia az ember lelki életének a megismerési, érzelmi és akarati folyamatok egységét tekinti. Nem célunk a lelki tevékenység részletes elemzése. Csupán annyiban érintünk konkrét kérdéseket, amennyiben az polemiánkhoz szükséges. Így a lelki élet érzelmi folyamataival nem is foglalkozunk. Egyszerűen azért, mert az "Alapvető hittan" a lélek kapcsán nem tesz említést az érzelmi megnyilvánulásokról. Annyit jegyzünk meg, hogy az érzelmi folyamatokban az embernek a tárgyakhoz, jelenségekhez és az eseményekhez való viszonya fejeződik ki és ez a viszony lelki megnyilvánulás. Lelki megnyilvánulás azért, mert a visszatükrözéssel és a cselekvés irányításával egyaránt összefügg. Pl. egy új ismeret megszerzése örömmel jár együtt, vagy egy cselekvés kiváltását a hangulat, indulatok, szenvedélyek kísérik, befolyásolják.

Mi a lelki tevékenység lényegének két fő mozzanatát vizsgáljuk; a visszatükrözést és a cselekvés irányítását.

A visszatükrözés a megismerési folyamatok során történik. Az állattal szemben az embernél mi teszi minőségileg magasabb fokúvá a visszatükrözést?

Az, hogy az ember nem csak első jelzőrendszerrel, hanem a második jelzőrendszerrel is rendelkezik. Tehát az emberi megismerés az első és második jelzőrendszer működésének eredménye.

Az első jelzőrendszer működésének eredménye az embernél is, akár az állatnál a tárgyak és jelenségek érzéki visszatükrözése, az érzéki megismerés, melynek formái az érzet, észlelet és a képzet. Az érzéki megismerés a valóság és az ember közti közvetlen összekötő kapocs. Az emberre a valóság csak az érzéki megismerésen keresztül hat. Minden emberi ismeret végső forrása az érzet.

Az emberi megismerés nem áll meg a valóság közvetlen érzéki visszatükrözésénél, hanem a második jelzőrendszer működésének eredményeképpen létrejövő gondolkodással a visszatükröződés minőségileg magasabb fokát éri el.

A gondolkodás nem más, mint a második jelzőrendszer működése során a nyelvi anyag alapján létrejövő feltételes idegkapcsolatok tartalma.

A második jelzőrendszer működését a nyelvi anyag, a kimondott, látott, hallott szavak ingerei váltják ki. Mi a sajátossága ennek a nyelvi formának?

Az, hogy általános! Az érzettel szemben, amely mindig egy konkrét egyes eset visszatükrözése, a

szó, a nyelvi forma mindig tárgyak és jelenségek csoportját, vagy egy tárgy, jelenség több állapotát tükrözi vissza. Pl. az "asztal" nem egyetlen konkrét asztal visszatükrözése, hanem minden asztalé!

Másrészt azt látjuk, hogy e nyelvi forma a valóság absztrakt visszatükrözése. Tehát a nyelvi formában a valóságnak csak meghatározott része, nem a teljes totalitás tükröződik vissza.

A második jelzőrendszer nyelvi formájának általános és absztrakt jellege adja a gondolkodás lényegét.

Vizsgáljuk meg mostmár ezt a folyamatot a megismerés oldaláról, azaz mi a gondolkodás, mint megismerési folyamat?

A nyelvi forma az érzéki adatok alapján keletkezik. A második jelzés az első jelzés alapján jön létre. Ezt láttuk. Ezt a megismerésre vonatkozó ^{tatva} azt jelenti, hogy a gondolkodás az érzéki megismerés adataiból indul ki, azokat feldolgozva jut magasabbfoku ismeretekhez.

A megismerés érzéki foka a tárgyak és jelenségek felszínét, külső tulajdonságait tükrözi vissza. Benne differenciálatlan egységben van lényeges és lényegtelen, törvényszerű és nem törvényszerű. Csupán időbeli egymásutániság és térbeli egymásmellettiesség tükröződik vissza az érzéki megismerésben.

A gondolkodás a lényeg, a törvényszerű megragadására irányul. Bár az érzéki adatok önmagukban nem jelentik a lényeg megismerését, de tartalmazzák azt is. Az elvont gondolkodásnak olyan tulajdonságai vannak, amelyek

képessé teszik a lényeg, a törvényszerű kiválasztására. Éppen az általánosítás és az absztrakció az, amely lehetővé teszi a lényeg megragadását. A nyelvi forma általános és absztrakt jellege a tartalomra is érvényes.

A gondolkodás midőn a lényeg, a törvényszerű megragadására törekszik, egy meghatározott irányban mozog. Egy meghatározott irány kiválasztása minden más mozzanattól való elvonatkoztatást jelent. A gondolkodás tehát tartalmilag azokat a valóságmozzanatokot őrzi meg, amelyek lényegesek.

A lényeg absztrahálása a legszorosabban összefügg az általánosítással, hiszen a lényeg az, ami meghatározza a tárgyakat, tehát az, ami mély, ismétlődő, viszonylag állandó, maradandó sajátossága a dolgoknak. A lényeg tehát általános; különböző tárgyak lényege ezen tárgyak közös tulajdonságainak totalitása, egy tárgy lényege pedig e tárgy különböző állapotainak közös tulajdonságai.

Igy a gondolkodás a tárgyak és jelenségek lényegét feltárva, tulajdonképpen aköztük lévő általános összefüggéseket, törvényszerűségeket tükrözi vissza.

A gondolat tehát nem más, mint a második jelzőrendszer anyagának, a nyelvi formának a tartalma. A gondolkodás pedig a második jelzőrendszer működésének, a nyelvi forma mozgásának a tartalma. A nyelvi forma mozgása a különböző szavak kialakítása, ezek összekapcsolása és különböző összekapcsolt szavak viszonyba állítása. Ennek megfelelően a gondolkodás fogalom alkotás, ítélet alkotás és következtetés.

Tartalom és forma elválaszthatatlan egymástól. Csak egymásra való vonatkozásukban van értelmük. Ezért a gondolkodás is elválaszthatatlan anyagi formájától. Pusztán anyagi formától mentes gondolat nem létezik. Nem létezik azért, mert a tartalom csak mint megformált tartalom létezhet.

Mi hozza létre ezt a megformált tartalmat? Az emberi agy, a második jelzőrendszer működése és nem valami más, anyagtalan szellemi létező, a "lélek", amely valami önálló, anyag felett álló szubsztancia.

Az "Alapvető hittan" szerzője azt jelenti ki, hogy "a tárgyak közt fennálló viszony... igazság, érték, stb. érzékekkel meg nem ismerhetők, ezek megismeréséhez egy az anyagon felül álló tiszta szellemi való szükséges, és ez a lélek".

Nos, a tárgyak közti viszony, a lényeg, a törvényszerűség a pusztán érzékeléssel valóban nem ismerhető meg, de ebből egyáltalán nem következik az, hogy csak egy anyagtalan "lélek" foghatja fel.

A fogalomról pedig a következőt olvashatjuk: "Mivel a fogalmak... szellemi jelek, azért létrehozójuk és hordozójuk csak szellemi való lehet, és ez a lélek". Ismét csak azt kell megkérdeznünk, hogy milyen alapon állítja ezt a szerző? Mivel bizonyítja azt, hogy az anyag nem hozhatja létre saját ellentétét, a tudatot, a gondolatot? Az "Alapvető hittan" erről nem tesz még csak említést sem, így ezen tételei egyszerű kijelentések, amelyeknek hamisága a fenti tárgyalás alapján kétségtelen.

Tehát a gondolkodás ténye nem bizonyítja, hogy

egy testtől, anyagtól független "lélek" lakozik az emberben.

Az "Alapvető hittan" a gondolkodás kapcsán a következőképpen megfogalmazott tételt igyekszik cáfolni:

"A szellemi működések nem egyebek, mint az idegpályákon végigfutó áramok, az agysejtek kémiai változásai, az agy reflexműködése". Azonnal láthatjuk, hogy ez a megfogalmazás nem azonos az általunk kifejtettekkel. Ugyanis ez a megfogalmazás azt mondja ki, hogy a gondolkodás egyenlő az agyban lejátszódó biofizikai és biokémiai folyamatokkal. Tehát a tudat maga is ~~xx~~ anyag. Ez a vulgáris materializmus álláspontja, amelytől a dialektikus materializmus elhatárolja magát. A dialektikus materializmus szerint az anyag és tudat nem azonos. A tudat az anyag ellentéte, de olyan ellentéte, amelyet maga az anyag, meghatározott strukturájú anyag, az agy hoz létre, az általunk is elemzett mozgása során.

Az "Alapvető hittan" bíráló megjegyzésben nem a megfogalmazott tételt bírálja, mert ezt mondja: "A szellemi működések... az anyagtól lényegesen különböző tulajdonságokat mutatnak, miért is az anyagból létre nem jöhetnek. A testi folyamatok feltételei, és nem okai szellemi működésünknek". Tehát, ahogy látjuk, itt nem azt a felfogást bírálja a szerző, amelyik azt mondja, hogy a tudat egyenlő az anyaggal, hanem azt, amelyik azt állítja, hogy a tudat az anyag terméke, tehát a dialektikus materializmus felfogását. De ez ismét nem fogadható el

cáfolatként, mert abból, hogy valami lényegesen különbözik mástól, nem következik, hogy a valami ne hozhatná létre ezt a mást. Tehát a szerzőnek először ezt a tételét kellene bizonyítani ~~ezt~~, hogy valami nem hozhatja létre ellentétét, s csak azután alkalmazhatná az anyag és tudat viszonyára. Ezt azonban, bizonyítani nem lehet, mert a valóság nem nyújt ilyen bizonyításhoz semmiféle adatot. /Egyébként csak zárójelben jegyzem meg, hogy maga az állítás, hogy a tudat az anyagtól lényegesen különböző tulajdonságokat mutat, kategórikusan kijelentve nem állja meg a helyét, mert ez csak abban a vonatkozásban igaz, hogy az anyag az elsődleges, a tudat másodlagos. Más vonatkozásban azonban éppen az derül ki, hogy az anyag és tudat azonos tulajdonságokat mutat. Épp annak következtében, hogy a tudat az anyag terméke. Az anyag által létrehozott és determinált tudat sajátosságai megegyeznek az anyag tulajdonságaival. Pl. a gondolkodás legáltalánosabb törvényei azonosak az anyagi világ törvényeivel, stb./

Tehát a gondolkodás, vagy "az értelmi működés" ahogy az "Alapvető hittan" nevezi, nem jelent bizonyítékot valamiféle testtől független "lélek" létezése mellett, nem annak megnyilvánulása, hanem az emberi agy működésének eredményeképp létrejövő lelki jelenség.

Azt is megállapíthatjuk az eddigiek alapján, hogy az ember lelki tevékenységének visszatükröző+

folyamata az állat visszatükröző tevékenységével szemben azáltal magasabb minőségű, hogy a valóság lényegét, törvényszerűségeit tárja fel, amelyre a csak első jelzőrendszerrel rendelkező állat nem képes.

Az ember lelki élete a gondolkodás következtében "tudatosul". És azt mondhatnók, hogy mindekelőtt ebben van az emberi és állati lelki tevékenység közti különbség.

A visszatükrözés "tudatosulása" alatt azt értjük, hogy a visszatükrözés folyamata nem egyszerűen csak végbemegy az emberben, hanem úgy megy végbe, hogy közben magát ezt a megnyilvánulást is felfogjuk, visszatükrözzük, egyszóval tudunk róla. Ezzel nemcsak a külső világot, hanem ugyanakkor önmagunkat is visszatükrözzük, tudásunk nemcsak a külső világról, hanem egyben önmagunkról, saját lelki tevékenységünkről szóló tudás is. /Pl. amikor látunk valamit, nem egyszerűen felfogjuk annak érzéki képét, hanem e mellett tudjuk azt is, hogy az illető tárgyat érzékeljük/. Az emberi megismerés /legyen az érzéki, vagy gondolkodás/ kettős folyamat; egyrészt valaminek a tükrözése érzéki, vagy gondolati folyamattal, másrészt magának ennek a folyamatnak a visszatükrözése, felfogása, tudomásul vétele. Ennek a második folyamatnak az eredménye az öntudat, /az "én" tudata/, saját létünk tudatos regisztrálása.

A lelki életnek ez a tudatosulása a gondolkodás egyenes, szükségszerű következménye.

A megismerés, az emberben lejátszódó folyamat. Általában belső folyamatainkról nem szerzünk

tudomást, csak akkor, ha zavar áll be működésükben. Az állat megismerő folyamatát sem érzékeli. Az ember ellenben igen, mert absztrakciós képességgel rendelkezik.

A megismerés során az absztrakciós képesség működik magára a megismerés folyamatára vonatkoztatva is.

Az absztrakciós képesség működése ebben a vonatkozásban annyi, hogy kiragadja a megismerés folyamatából létezésének tényét. Ennek az absztrakciónak eredménye az az ismeret, hogy megismerünk, tehát ennek a belső folyamat tényének a tudomásul vétele, az öntudat /"én" tudat/.

Tehát az emberi visszatükrözés tudatos visszatükrözés, amely azt jelenti, hogy az embernek öntudata /"én" tudata/ van. Ez az öntudat /"én" tudat/ a gondolkodás következménye.

"Az Alapvető hittan" a testtől független "lélek" bizonyítékát látja az öntudatban /"én" tudatban/. "Önmagunkból mintegy kilépve, majd visszafordulva, szemlélet tárgyává tesszük magunkat, ráeszmélünk önmagunkra. Anyag, de még az állat is, képtelen önmagából "kilépni", önmagára ráeszmélni, erre csak a lélek képes. Amíg az ember életében folyton változik és testének anyaga állandóan cserélődik, az "én" ugyanaz marad... Ennek oka az, hogy állandó megismerő alany van bennem, a lélek".

Mindenekelőtt azt kell megjegyeznünk, hogy a szerző itt összekeveri az öntudat szűkebb értelmét, az "én" tudatát az öntudat tágabb értelmével, ami nem egyszerűen az "én" létének puszta tudatát jelenti, hanem

az önmegfigyelés, saját magatartásunk, viselkedésünk elemzése következtében magáról erről a magatartásról, viselkedésről, annak okairól, hatásairól szóló ismeretünket, amelyben egyben kifejeződik saját magatartásunk, viselkedésünk erkölcsi megítélése is.

Ami az öntudat szűkebb értelmét, az "én" puszta tudatát illeti, azt kell mondanunk, hogy ebben semmiféle önmagunkból való "kilépésre" nincs szükség, nem egy ilyen "kilépés" következtében előállt önmegfigyelés eredménye, hanem minden önmegfigyeléstől mentesen a gondolkodásból mintegy automatikusan, szükségszerűen következő tudás. És ez az "én" puszta tudata valóban változatlan, mert semmi többet nem jelent, mint annak felismerését, hogy vagyunk. És ebben az értelemben változatlanul vagyunk halálunkig. De ez nem a "lélek" következménye, hanem a gondolkodásé, így semmi alapunk nem lehet az "én" tudatából egy független "lélek"-re következtetni.

Ami az öntudat tágabb értelmét illeti, azt kell megállapítanunk, hogy az önmegfigyelés, önmagunknak a vizsgálat tárgyává tétele ismét nem tételez fel semmiféle "lelket", hanem csupán a gondolkodást. Azt a gondolkodást, amely absztrakcióra képes. Az önmegfigyelés esetében is épp az absztrakciós képesség adja meg a lehetőségét annak, hogy képletes értelemben, és csakis így, mintegy "kilépünk" önmagunkból és "kivülről" vizsgáljuk saját magatartásunkat, viselkedésünket. Ebben az értelemben azonban az

élet folyamán az egyes ember öntudata változó. A társadalomnak az egyes emberre gyakorolt hatása, a társadalmi viszonyok alakítják, formálják az egyes egyén öntudatát. Az öntudat eme tágabb értelemben mindig konkrét, meghatározott és gazdag tartalom, nem egyszerűen puszta elvontság, mint az "én" tudata.

A lelki tevékenység a valóság visszatükrözésén alapuló cselekvés irányítása. Az emberi lelki tevékenységnek valóság visszatükröző oldalának elemzése után még azt kell megvizsgálnunk, hogy történik a cselekvés irányítása.

Az állatnál a cselekvés irányítása, ahogy láttuk, a feltétlen és feltételes reflexkapcsolatok által történik. Az embernél is vannak feltétlen reflexfolyamatok, amelyek lényege az állatéval megegyezik.

A feltételes reflexkapcsolat alapján történő állati viselkedést neveztük pszichikai alkalmazkodásnak. Ezekre az jellemző, hogy ösztönösen mennek végbe. A már kialakult feltételes idegkapcsolatok mindig végbemennek, ha az adott körülmények fennállnak. Tehát az állati cselekvés irányítása ösztönös, automatikusan végbemenő folyamat.

Az emberi cselekvés irányítására is a tudatosság a jellemző. Mit jelent a cselekvés irányításának tudatossága?

Az ember, aki gondolkodik, ismereteinek

birtokában képes mérlegelni egy adott helyzetet, előre elgondolni egy elkövetkezendő cselekvés lefolyását, annak eredményét, illetve képes egy meghatározott célt, elérésére megfelelő eszközöket, cselekvést kiválasztani. Tehát az emberi cselekvés irányítása céltudatos. E céltudatos cselekvés irányítás az akarat. Az a kérdés mostmár, hogy mi határozza meg az akaratot?

Az állat esetében a cselekvést a visszatükrözés határozta meg. Azt mondtuk, hogy a cselekvés feladata az állat fennmaradásának biztosítása. Ezt akkor éri el, ha alkalmazkodik. A környezet milyenségéről épp a visszatükrözés ad felvilágosítást, így az állat számára előnyös cselekvést a visszatükrözés determinálja, azaz maga a külső valóság a visszatükrözés közvetítésével. Ezért határoztuk meg a lelki tevékenységet a visszatükrözésen alapuló cselekvés irányításaként.

Az emberi akaratot is a visszatükrözés, azaz maga a valóság határozza meg a visszatükrözés közvetítésével, és az akarati elhatározás akkor lesz eredményes az ember számára, ha elhatározása összhangban van, megfelel az adott körülmények természetének. Ezért a helyes cselekvés kiválasztásához ismerni kell a cselekvés objektív körülményeit, és eme objektív körülmények elemzése alapján kell a cselekvést kiválasztani, eme objektív körülmények természetének megfelelően. Ez viszont annyit jelent, hogy az ember akarata akaratától független tényezők által determinált, meghatározott.

Az "Alapvető hittan" szerint az embernek

szabad akarata van: "A szabad akarat az a képességünk, amelynél fogva minden külső és belső kényszerből mentesen tudunk cselekedni, vagy nem cselekedni, illetve a különböző cselekvési lehetőségek és tárgyak között választani."

A szabad akarat bizonyítékául a szerző az öntudatot, az emberiség közmegegyezését és a nevelést hozza fel.

Szerinte az öntudatnak, annak, hogy azért a tettekért, amelyekről tehetünk, felelősséget vállalunk, amelyekről nem tehetünk - pedig nem, - csak akkor van értelme, ha szabad akarat van.

Ez nem bizonyít a szabad akarat mellett. A felelősségvállalásnak vagy nem vállalásnak egyedüli alapja az, hogy objektíve tudhattuk-e, ismerhettük-e cselekvésünk körülményeit, vagy nem. Ha módunkban állt tudni, ismerni a cselekvés körülményeit, akkor felelősek vagyunk tetteinkért és következményeiért még abban az esetben is, ha esetleg elmulasztottuk megtudni, megismerni e körülményeket. Ha objektíve, tehát minden szándékunk ellenére sem szerezhettük meg e körülmények ismeretét, akkor pedig nem vagyunk felelősek.

Ahogy látjuk, a felelősségvállalásnak egyáltalán nem szubjektív, hanem objektív mércéje van. Ezért az öntudatnak ez a vonatkozása nem bizonyíték a szabad akarat mellett.

Az emberiség közmegegyezése sem bizonyíték

a szabad akarat mellett. Kezdjük azzal, hogy nincs is ilyen közmegegyezés, mert vannak, akik tagadják a szabad akaratot. De még ha minden ember meg is egyezve benne, az sem lenne bizonyíték, mert egy tétel igazságának kritériuma nem szubjektív, embertől függő, hanem objektív. Az "Alapvető hittan" többhelyütt hivatkozik az emberiség közmegegyezésére mint bizonyítékra. Ez egyetlen esetben sem bizonyíték. Nem bizonyíték, mert pl. az emberiség közmegegyezése igen hosszú ideig az volt, hogy a Föld a világmindenség központja, de ettől a geocentrikus világnézet még nem vált igazsággá, mindig tévedés volt.

Ami az utolsó bizonyítékot illeti, hogy a nevelés céltalan lenne szabad akarat nélkül, ismét hamis. Hiszen a nevelés alakítást, formálást, bizonyos értelemben külső kényszer alkalmazását jelenti. Ha szabad akarat lenne az embernek, éppen akkor lenne értelmetlen minden nevelés. Mert hiszen a kötelesség teljesítésére való szoktatás épp a külső kényszer értelmében való cselekvés kialakítását célozza. A nevelés igazi értelmét csakis a dialektikus materializmus alapján lehet megválaszolni ebben a vonatkozásban is.

Az akarat determináltsága ugyanis nem egy mechanikus, csak egyféleképpen adott determináltság. A determinizmus metafizikus, mechanikus felfogása szerint valóban értelmetlennek tekinthető a nevelés, mert hiszen minden eleve meghatározott és hajszálnyira sem változtatható módon történik *előzetes szerint*.

A dialektikus materializmus determinizmusa abból indul ki, hogy a világ tárgyai és jelenségei egyetemes

összefüggésben vannak. Ez az összefüggés egy bonyolult kölcsönhatás formájában létezik. Ennek következtében egy determináltság soha nem egyetlen ok - okozati láncolat, hanem az okozati láncolatok bonyolult kölcsönviszonya. Ebből az következik, hogy a valóságban többféle lehetőség létezik, és a különböző lehetőségek közül a fejlődés során csak egyes lehetőségek válnak valósággá.

Ha a determináltságnak ezt az értelmét mostmár közelebbről összevetjük az akarattal, akkor a következőket kell megállapítani. Az ember előtt objektíve többféle lehetőség áll. De minden egyes lehetőség önmagában determinált. Az ember adott ismeretei alapján mérlegeli a különböző lehetőségeket és választ. Ezt a választási lehetőséget az emberi cselekvés viszonylagos autonómiájának nevezzük. Ez azonban egyáltalán nem jelenti az akarat szabadságát. Nem jelenti, mert a választás is meghatározott. Hogy az ember melyik lehetőséget választja, az sok tényező által befolyásolt és meghatározott. A választást meghatározzák az adott körülmények, az illető élelő, vagy jelenség ismeretének mértéke, az egyén társadalmi helyzete, hajlamai, egyéni sajátosságai, stb. stb. Tehát akárhogy választ, a választás meghatározott.

Közel sem mindegy az ember számára azonban, hogy melyik lehetőséget választja. Az emberi cselekvés arra irányul, hogy az ember életét fenntartsa, nem egyszerűen biológiai értelemben, hanem társadalmi-

lag értve. Tehát arra irányul, hogy az embert mint társadalmi lényt fenntartsa, azaz cselekvésre akkor eredményes, ha egybevág társadalmilag elfoglalt helyét képviselő osztály érdekeivel is. A nevelésnek épp az a célja, hogy az egyént olyanná tegye, hogy a legeredményesebben cselekedjék, hogy azt a lehetőséget válassza, amelyik ezt biztosítja. És ha ezt teszi, akkor cselekszik szabadon. A dialektikus materializmus emberi szabadságról beszél, de ez egészen más, mint a szabad akarat alapján elképzelt szabadság. Az emberi szabadság a legszorosabban összefügg a szükségszerűséggel, a meghatározottsággal.

"A szabadság nem a természeti törvényektől való képzelt függetlenségben áll, hanem e törvények felismerésében és az ezáltal megadott lehetőségben, hogy a természeti törvényeket tervszerűen meghatározott célok szolgálatába állítsuk. Ez éppen úgy vonatkozik a külső természet törvényeire, mint azokra a törvényekre is, amelyek magának az embernek testi és szellemi létét szabályozzák— a törvények két osztályára, melyeket legfeljebb gondolatban választhatunk el egymástól, de nem a valóságban. Ezért az akarat szabadsága nem jelent egyebet, mint azt a képességet, hogy hozzáértéssel dönthetünk. Mennél szabadabb tehát egy ember ítélete egy meghatározott kérdésben, annál nagyobb szükségszerűséggel lesz ez ítélet tartalma meghatározott; míg a tudatlanságon alapuló bizonyta-

lanság, amely sok különböző és egymásnak ellentmondó döntési lehetősége között látszólag önkényesen választ, éppen ezzel bizonyítja nem-szabad voltát, azt, hogy a tárgy uralkodik rajta, holott éppen neki kellene azon uralkodnia. A szabadság tehát a természeti törvényszerűségek megismerésén alapuló uralom magunk és a külső természet felett." /Engels: "Anti Dühring.Bp. Szikra. 1950. 118 oldal./

Ebből az idézetből csak azt emelném ki, - ez tartozik szorosan polémiánkhoz, - hogy az akarat szabadsága nem más, mint az emberi cselekvés viszonylagos autonómiája alapján a hozzaértő döntés. A hozzáértő döntés esetén szabad akaratunk, Ez a hozzáértő döntés azonban a szükségszerűség választását jelenti, s így minél szabadabb ez az akarat, annál nagyobb szükségszerűséggel meghatározott, determinált. És ez szöges ellentéte mindannak, amit a "szabad akarat" képviselői állítanak.

Egyébként még csak annyit, hogy az "Alapvető hittan" által is megfogalmazott "szabad akarat" vallási felfogása önmagának ellentmondó. Ellentmondó, mert egyrészt azt jelenti, hogy minden külső és belső kényszerből mentesen cselekszik a z ember, másrészt viszont a katolikus vallás azt is állítja, hogy az embernek isten parancsait követnie kell. Erre azt válaszolhatja a vallás, hogy szabad akaratából követi, vagy nem. De ha nem követi, akkor büntetést ígér isten, s ezzel egyszerűen a büntetés előlegzésével mintegy kényszeríti

a hívót isten parancsainak követésére. De hívő sem lehet valaki szabad akaratából, hiszen azt láttuk, hogy a katolikus vallás szerint a hithez isteni kegyelem szükséges. Ebben a vonatkozásban sem cselekedhet akkor a hívő szabad akaratából, hanem csak istentől függően. Ezeket az ellentmondásokat a katolikus vallás nem tudta és nem is tudja kiküszöbölni. Azt mondhatnók, hogy ebben a kérdésben a protestáns vallások legalább következetesek, amikor a predestináció elvét, az istentől való eleve elrendeltséget vallják.

Az emberi lélekről összegzésképpen tehát azt kell megállapítanunk, hogy az "Alapvető hittan" ~~háma~~ állítását, hogy az ember lényege a testtől független halhatatlan "lélek", nem bizonyította be meggyőzően, mert e tételének bizonyító érvei elemzésük során hamisaknak bizonyultak. Ezzel szemben a modern tudományok eredményeire támaszkodva, úgy véljük, elégséges módon bizonyítottuk, hogy az emberi lélek elválaszthatatlan az emberi testtől, hogy az emberi lélek egyáltalán nem az ember lényege, hanem épp az ember lényegét jelentő munka szükségszerű következménye. Ebből logikusan következik, hogy a lélek halandó, a test halála egyben a lelki tevékenység megszűnését, a lélek halálát is jelenti. Nincs a tudományoknak egyetlen olyan igazolt tétele sem, amelyik a lélek halhatatlanságát bizonyítaná, sőt egyetlen olyan tétele sincs, amely megengedné a halhatatlan lélekre való következtetést. A tudományok ebben a kérdésben sem támasztják alá a vallás tételeit. /Itt kell megjegyeznünk azt, hogy bár használtuk

fejtegetéseink során a lélek megjelölést, de ezalatt soha nem valamilyen önálló szubsztanciát értettünk, hanem a különböző lelki megnyilvánulások összességét, azok egységét. Terminológiaiilag helyesebbnek tartjuk a "lelki tevékenység" megjelölést, mert végeredményben a lelki megnyilvánulás tevékenység, a test tevékenysége, s nem valami önálló létező. A lélek fogalma abból az időből ered, amikor a lélek alatt egységesen valami önálló, szubsztanciális létezőt értettek. Így a lélek megjelölés véleményünk szerint nem tükrözi adekvátan az adott valóságot./

II. A vallás kialakulása és lényege.

Most már feltehetjük azt a kérdést, hogyan alakult ki a vallás, melyek azok az okok, amelyek a vallásos hit kialakulásához vezettek el? A vallásos hit kialakulásának ismeretelméleti és társadalmi gyökerei vannak.

1./ A vallás ismeretelméleti gyökerei.

Az emberi tudat sajátosságaiban találjuk meg azokat a vonásokat, amelyek megengedik a lehetőségét a vallásos világnézet kialakulásának. De csak a lehetőségét jelentik, így a vallás tényleges oka azokban a tényezőkben keresendő, amelyek ezt a lehetőséget valósággá változtatják át. Ezen okok, ahogy majd látjuk, társadalmiak. Ebből az is kitűnik, hogy az emberi tudat eme sajátosságaiból önmagában egyáltalán nem következik

a vallás léte.

Lenin a "Filozófiai füzetek"-ben fejti ki a vallás ezen ismeretelméleti gyökereit. Leninarról beszél, hogy az emberi megismerés nem egyenes vonalban halad, nem egysíki folyamat, hanem rendkívül bonyolult jelenség, ahol bármelyik részletet kiragadva lehetőség nyílik arra, hogy ezt a részletet önállóvá tegyük, elszakítsuk a megismerés egészétől. A megismerési folyamat egy részének ilyen kiszakítása és önállóvá tétele eredményezi végeredményben a megismerésben a tévedést, a hamis, torz ismereteket.

Az idealizmus és a vallás ismeretelméleti gyökere az absztrakció és általánosítás önállóvá tételében és túlfeszítésében található.

A fogalomalkotás során a valóság tárgyainak és jelenségeinek lényeges ismertetőjegyeik szerint általánosított formában való visszatükrözése megy végbe. Tehát a fogalomalkotás absztrakciós és általánosító tevékenység eredménye. /Az "asztal" fogalmának kialakításakor elvonatkoztatunk mindazon tulajdonságoktól, amelyek csak az egyes asztalokra jellemzőek, pl. attól, hogy kerek, szögletes, festett, vagy festetlen, stb. és csak azokat tartjuk meg, melyek minden asztalban közősek, tehát az általános sajátosságokat/. Ezen általánosító tevékenység során megvan a lehetősége annak, hogy az absztrakciót annyira túlfokozzuk, hogy elvonatkoztassunk magától a tárgytól, vagy jelenségtől, aminek tulajdonképpen visszautükrözése folyik. Az így nyert fogalom teljesen füg-

getlennek látszik mostmár a valóságtól, a fogalom önálló, saját külön léttel bíró lényvé alakult át. A továbbiakban aztán úgy tűnik, hogy a valóság nem más, mint ezen önálló léttel bíró fogalom megtestesülése. Tehát végeredményben feje tetejére áll a világ - az eszmék, fogalmak nem a valóságból erednek, nem a valóság visszatükröződései, hanem fordítva, a valóság az eszmék, fogalmak megtestesülése, a valóság az eszmék, fogalmak által teremtetett világ.

A valóságtól is elvonatkoztatott ilyen fogalmakkal, eszmékkel folytatott gondolati műveletek olyan kombinációkat eredményeznek, amelyek a valóságban egyáltalán nincsenek. Ez nem más, mint a valóságtól elrugaszkodott fantázia működése, amelynek eredménye a szellemek birodalma, a különböző fantazmagóriák. Így jön létre minden vallás szellemvilága is; isten nem más, mint a valóságos, földi és emberi tulajdonságoknak az egekbe vetítése, elszakítása attól a valóságtól, ahol ténylegesen léteznek.

Ilyen elvont fogalmak, vallásos hit tehát csak azóta lehetséges, amióta az ember képes fogalomalkotásra. A fogalomalkotásról /absztrakciós és elvonatkoztató képesség/ a második jelzőrendszer, a tagolt beszéd megjelenése óta beszélhetünk, amely csak a crómagnoni embernél alakul ki. A vallás csak akkor jöhetett létre, amikor már az ember fejlett gondolkodással rendelkezett. A fejlett gondolkodás pedig már az ember fejlődésének - méghozzá elég késői - terméke.

2./ A vallás társadalmi gyökerei.

Melyek voltak mostmár azok az okok, amelyek a vallás kialakulását szükségszerűen előidézték?

Láttuk azt, hogy a munkatevékenység fejlődése egy bizonyos fokon szükségszerűen kialakítja az emberi gondolkodást. Az emberi gondolkodás funkcióját a munka determinálja; a gondolkodás funkciója a valóság visszatükrözésére, a valóság lényegének, törvényszerűségeinek megismerése. A megismerés célja nem az ismeretekben való gyönyörködés, nem egyszerűen a tudásszomj kielégítése, hanem minden ismeret végsősoron az ember gyakorlati tevékenységét szolgálja.

A munkatevékenység következtében kialakult emberi gondolkodás fejlődése, - melynek funkciója a megismerés, - elvezet a tudomány megjelenéséhez, a valóság törvényszerűségeit adekvátan, egzakt módon visszatükröző tudatformához.

Igy a tudomány nem más, mint a társadalmi tudat egy konkrét formája, melynek tárgya az objektív, a tudattól függetlenül létező valóság törvényszerűségei. A tudomány tételei, ha azok helyesen tükrözik vissza a valóságot, objektív, az ember akaratától, óhajától, vagy szándékától független igazságot fejeznek ki.

Mind ezekből logikusan adódik, hogy a megismerés mindig a kor társadalmi fejlettségének függvénye. Az ismeretek színvonalát a termelés színvonala határozza meg. "Az eszmék, a képzetek, a tudat termelése mindenek-

előtt közvetlenül beleszövődik az emberek anyagi tevékenységébe és anyagi érintkezésébe, a valóságos élet nyelvébe". /Marx-Engels: A német ideológia. Szikra. Budapest, 1952. 9. oldal./ Kezdetből fogva a termelés, a gyakorlati tevékenység határozza meg az emberi megismerést. A különböző tudományok keletkezését és fejlődését a termelés fejlődése váltotta ki. A tudományok elé a gyakorlat tűz ki feladatokat, a gyakorlat adja a tényeket, az egyre tökéletesebb műszereket, laboratóriumokat, stb.

Hogyan determinálta a társadalom, a termelő erők fejlettségi foka az emberi megismerést kiindulópontjában, kialakulásának idején?

Az ősember többé-kevésbé durván csiszolt kőszerszámokkal, botokkal és dorongokkal rendelkezett, gyűjtögetésből, halászatból és vadászatból élt. Eszközök kezdetleges volta következtében szinte teljesen a természet rabja volt. A munka termelékenységéje igen alacsony, a termelés eredménye bizonytalan, ingadozó. A termelés eme kezdetleges foka a termelési viszonyok közösségi, kommunista jellegét vonta maga után. Az elszigetelt, a magántulajdonon alapuló egyéni, vagy kizsákmányoló munka ebben az időben nem volt lehetséges. Az egyér a legteljesebb mértékig a közösség függvénye, attól elszakadni képtelen anélkül, hogy ez az elszakadás ne léte pusztulását eredményezné.

A termelésnek ez a kezdetleges, alacsony színvonalának a megismerésre gyakorolt meghatározó sze-

repe ellentmondásos volt. Egyrészt az ember e kezdetleges termelés következtében szinte teljesen tehetetlen volt a természet elemi erőivel szemben, számára ezek ismeretlenek és érthetetlenek voltak, egyszóval az ember nem ismerte a természet törvényszerűségeit.

Másrészt azonban, - bármennyire is kezdetleges volt a termelés, - az ember a munka során tapasztalatokat gyűjtve ismereteket is szerzett, elkezdte a valóság megismerését, a nem tudás állapotából elindult a tudás felé.

Az a tény, hogy a természet erői ismeretlenek voltak előtte, az emberben félelmet keltett. A tudás hiányából fakadó félelemérzésekkel teli ember indult el a valóság megismerésének útján. Minden jelenséget meg akart érteni, magyarázni, ami életében lényeges volt, de éppen tudatlansága miatt a valóság igaz megismerése nem sikerülhetett számára minden esetben.

A társadalmi termelés eme kezdetleges volta által meghatározott tudatlanság és a belőle fakadó félelem következtében az ember a természet tárgyait és jelenségeit többnyire csak irreális uton magyarázhatta.

A megismerés kényszerűsége következtében magyarázatot kellett a lényeges dolgokra adni, ^{de} az adott körülmények nem biztosították a reális magyarázat lehetőségét. Így lépett működésbe az absztrakciós és általánosító képességből fakadó, általunk elemzett lehetőség-a fantázia.

Az ember látta, tudta, hogy tevékenysége megváltoztatja a természet dolgait. Az első tudatos felismerés, amely még az elvont gondolkodás kialakulása előtt az érzéki képzetek alapján végbement, a munkaesz-

közök meghatározott tevékenység felhasználására való alkalmasságának felismerése volt, azaz a munkafolyamat céljának felismerése volt. Így az elvont gondolkodás kialakulásakor meginduló megismerés első eredményei a munkatevékenység közvetlen célját a valósággal megegyező módon kifejező fogalmak voltak. Ez a folyamat egyben az ember öntudatának kialakulása is. A fogalmi megismerés során - ahogy láttuk - ugyanis az ember nemcsak egyszerűen tudomásul veszi, felfogja a külvilágot, hanem tudatában van, tudomásul veszi magát ezt a folyamatot is, azaz tudja, hogy tud. Ez abból fakad, hogy a gondolkodás maga is tevékenység, eleven, aktív folyamat, nem pusztá regisztrálás, vagy felidézés, mint az érzéki megismerés. Az öntudat nem más, mint ennek a tevékenységnek az észrevétele, felfogása, és mivel ez a tevékenység magában az emberben zajlik le, észrevétele, felismerése ugyyszólván automatikusan, szükségszerűen következik a gondolkodás tényéből.

Az öntudat kialakulása egyben annak a ténynek a felismerését jelenti, hogy az emberi cselekvés közvetlen kiváltója, elindítója a tudati tevékenység. Tudati tevékenységének lényegét a valóságnak megfelelő módon azonban képtelen volt a primitív ember megismerni. Az emberi test és vele együtt a tudati működés valóságos ismerete csak a modern tudományok alapján vált lehetségessé.

Hogy magyarázta a primitív ember saját tudati tevékenységét? Tudatáról kialakított képben döntő szerepe volt az álom magyarázatának.

Az ember az álom jelenségében azt tapasztalta, hogy tudata akkor is működik. Az álomban megjelenik az ember, cselekszik, tevékenykedik, akár ébrenlétekor. Az álomban mások is megjelennek, olyanok is, akikről tudjuk, hogy pl. tőle messze vadásznak, vagy halásznak. És az álomban megjelennek a holtak is. Az álom jelenségeit, a tudati tevékenységnek ezt a részét sem tudta a primitív ember valóságosan magyarázni.

Igy a valóságos ismeretekből kiindulva, az ember arra kényszerült, hogy az absztrakciót az adott összefüggésben jogosult határon túl fokozza. Működésbe lépett a túlfeszített absztrakció, a fantázia. A fantázia működése itt is valóságos ismereteken és tényeken alapult. A kiindulópont a tudati tevékenység cselekvés kiváltó jellegének ismerete és az álom jelenségeinek tényszerű ismerete volt. Az álom jelenségeiben lezajló cselekvések úgy tűntek, mintha az ember valóságos testi léte mögött élő mása idézné elő. Az álom jelenségeit a primitív ember csak úgy volt képes megmagyarázni, hogy megkettőzte magát. Az embernek ez a mása a testről függetlennek tűnt, hiszen tőle messze vadászó társa és a holtak is megjelentek.

Az ember tehát ezt a mását elvonatkoztatja, elszakítja testi lététől. A primitív ember ebben a testtől elszakított másában, - amely hosszú történeti fejlődés után a testtől független és halhatatlan lélek fogalmának kialakulásához vezetett el, - látta valóságos testi cselekvésének mozgatóját is. Az embernek erről a másáról

alkotott elképzelése kezdetben nagyonis materiális természetű, szinte teljesen azonos testi mivoltával, ezért amikor a lélekben és a szellemekben való hit első formáiról beszélünk, akkor a "lélek" és "szellem" kifejezések tulságosan nehézkesek, csak megközelítően jelölik az általuk kifejezett tartalmat. Ezért is használjuk inkább az ember megkettőzésének eredményeként jelentkező első formák jelölésére a lélek, a szellem fogalma helyett egyszerűen az "ember mása" kifejezést.

Az ember munkatevékenységén túlmenően más változást, más történést is tapasztalt. Láta, hogy a természetben állandó változás megy végbe. A természet jelenségei egyáltalán nem voltak közömbösek az ember számára, hiszen léte a természettől függött. A természet változásait sem tudta a termelés primitív jellege és a belőle fakadó tudatlanság következtében reálisan megmagyarázni. Az ember saját tevékenységének magyarázatát vitte át a természetre is. Saját tevékenységének analógiájára magyarázta a természet folyamatait is. Azaz, a természet folyamatait a természet megkettőzésével magyarázta. A természet változásait, folyamatait ezek mögött meghúzódó, láthatatlan erők által előidézetteknek fogta fel. M

Mivel az ember a természet folyamataival szemben tehetetlen volt, a kiszolgáltatottságból és az ebből eredő félelemérzés is determinálta a megkettőz és folyamatát. A természettel szembeni kiszolgáltatottságnak ez a determináló jellege abban jutott kifejezésre,

hogy a természet folyamatai mögött meghúzódó, azokat előidéző ismeretlen, titokzatos erők elképzelései az ember életét meghatározó, azt vagy elősegítő, vagy gátló emberfeletti hatalmak, végső történeti kifejlődésükben istenek lettek.

A félelemérzés következtében ezek az elképzelések az embernek e hatalmakhoz való meghatározott viszonyát is tartalmazták, amely azután cselekvésben öltött formát. Az ember fennmaradását elősegítő hatalmak működését az ember igyekezett előmozdítani, majd meghálálni, a károsokat pedig távoltartani, kiengesztelni. Azaz a vallásos elképzelések kialakulása együtt járt a különböző szertartások létrejöttével, amelynek első formája a primitív mágia. Ennek a sajátos cselekvésnek a kialakulása egy új társadalmi funkció létrejöttét eredményezi. Ezen cselekvések véghezvitele, megszervezése és szabályozása az a funkció, amelynek betöltésére a társadalom tagjai közül kiválik a mágus, a varázsló, a sámán, a pap és végül az egyházi rend, a maga papjaival, szerzeteseivel, püspökeivel, pápájával és egyéb egyházi méltóságaival. E személyek feladata a szertartások megszervezésén, véghezvitelén és szabályozásán túlmenően a vallás tételeinek kialakítása, kifejtése és rendszerbe foglalása lett. A vallás ugyanis, akár a tudomány, a társadalmi tudat rendszeres kifejtése, összefüggő rendszerbe foglalt formája. Ez az összefüggő rendszeresség különbözteti meg egyrészt a tudományt és a hétköznapi megismerést, másrészt a vallást

a különféle rendszertelen és összefüggéstelen babonáktól, hiedelmektől.

Az ismereteknek ilyen rendszeres kifejtése, - legyen az akár a valóságot hűen tükröző tudomány, vagy illuzórikusan, torzan visszaadó vallás, - megkívánja, hogy azok, akik művelik, idejüket eme ismeretekkel való foglalkozásra fordítsák, azaz életük fő tevékenysége ezen egyéneknek a szellemi munka végzése kell, hogy legyen.

Mindez azt jelenti, hogy vallásról csak attól kezdve beszélhetünk, amióta - noha a legkezdetlegesebb, de mégis - önálló szellemi munka végzése lehetővé vált, azaz amikor bekövetkezett az anyagi és szellemi munka megosztása. Ez akkor jött létre, amikor az ősközösség kezdetleges termelése elérkezett olyan fejlettségi fokra, amikor már képes volt annyit termelni, hogy nem kényszerült a társadalom minden tagja a létfenntartáshoz szükséges javakat maga előállítani, egyszóval amikor a társadalom egyes tagjai már többet termeltek, mint amennyi saját létfenntartásukhoz elegendő volt. Ekkor vált lehetővé a társadalom néhány tagjának felmentése a fizikai termelő munka kényszere alól.

Igy tehát a vallásnak, mint összefüggő, rendszeres tudatformának a kialakulása a szellemi és a fizikai munkamegosztás kialakulásának történelmi folyamatával esik egybe. A vallás kialakulásának ez a mozzanata is erőteljesen aláhuzza és bizonyítja, hogy a vallás meghatározott társadalmi viszonyok terméke. Igy alakult

ki lassan a vallás legkezdetlegesebb ősi formája,
amely tartalmát tekintve természetvallás; a ter-
mészet tárgyainak és jelenségeinek megkettőzés ál-
tali átszellemesítése és az embernek ezen szellemek-
hez fűződő különböző kultuszok formájában jelentke-
ző viszonya.

Ahogy láttuk, a megismerés kezdetén az emberi megismerő folyamat elkerülhetetlenül elvezet a vallás kialakulásához. Ez a kezdetleges tudati élet, - amelyben egymás mellett találhatók a valóság egyszerűbb összefüggéseinek helyes képzetei és fogalmai a valóság torz képzeteivel, amelyek a természetvallás alapjaivá váltak, - a kezdetleges termelési mód szükségszerű következménye. Ez a kezdetleges termelési mód azáltal vált a vallás okává, hogy a természet erői felett nem volt képes uralkodni, hanem azok uralkodtak idegen, vak hatalmakként az ember felett. A társadalom ezen anyagi létének tudati vetülege, a tudatlanság és a félelem, az absztrakciós és általánosító képességben rejlő, a valóságtól elrugaszködő, azt torz módon visszatükröző fantázia lehetőségét valósággá változtatva létrehozta a vallást, a valóságot fantasztikus módon visszatükröző tudatformát.

Ahogy a vallás kialakulása a társadalom anyagi létére vezethető vissza, további fejlődése

is a mindenkori termelőerők fejlettségi fokától és az ezen alapuló termelési viszonyok állapotától függ.

Nem kívánjuk a vallás fejlődését részletesen nyomon követni, csupán a társadalom osztályokra való bomlásának a vallásra való hatását vizsgáljuk meg.

Ezt megelőzően azonban egy általános megjegyzést kell tennünk a vallás fejlődésével kapcsolatban. Az "Alapvető hittan" e kérdésben a "racionalisták" álláspontját bírálva azt fejti ki, hogy a vallás kezdetétől fogva monoteisztikus, azaz egyistenhíven alapuló, és fejlődésről csak annyiban beszélhetünk, amennyiben a monoteizmus tökéletesedéséről van szó. A *poli-teizmus, a totemizmus, vagy más vallási formák viszont a hanyatlás, az elfajulás útján jöttek létre.*

Az egyistenhit örök voltának állítása a modern teológia egyik lényeges kérdése. Ezen állítás alátámasztására igyekeznek az etnográfia felhasználni. E vonatkozásban itt nem bocsájtkozhatunk a részletekbe, mert túlságosan bonyolult lenne a kérdés ilyen oldalról való tárgyalása. Annyit csupán, hogy ez az etnográfia való hivatkozás igen célzatos; a primitív népek tudatában található fogalmakat kiszakítják abból a primitív társadalmi környezetből, amelyben találhatók, és modern tartalommal töltik meg.

Hogy az egyistenhit a vallás fejlődésének legkésőbbi terméke, amely a többistenhitből alakult ki, és nem fordítva, ahogy a mai teológia állítja, világosan szembevetendő egy-egy nép történetének vizsgálatakor. A történelmi tények azt tanúsítják, hogy

egy-egy nép vallásában többistenhit előzi meg mindig az egyistenhit kialakulását. A többistenhit maradványai az egyistenhitben is felfedezhetőek. A kereszténység egy istene sem más, mint politeizmus új formában, hiszen ez az egy isten az Atyaisten, Fiuisten és Szentlélek isten egysége.

Azt a történelmileg kimutatható tényt, hogy egy nép vallása a konkrét, kezdetleges, nagyonis anyagi természetű elképzelésektől halad az egyre elvontabb, általánosabb és anyagtalan, pusztán szellemi jellegű formák kialakításához, - bizonyítja az emberi pszichikum fejlődése is. A megismerés az egyedi, konkrét eset felfogásából kiindulva halad az egyre elvontabb és általánosabb tartalmu ismeretek felé. Tehát az emberi tudat fejlődése az egyestől az általános, a konkrétól az absztrakt felé tartó mozgás. A vallás vonatkozásában ez azt jelenti, hogy a vallásos elképzelések fejlődése a minden egyes tárgy, vagy jelenség különálló szellemiségként való felfogásától halad a tárgyak és jelenségek meghatározott csoportjainak egy-egy szellemi formában való felfogásán keresztül az egész mindenségnek egy szellemiséggel való magyarázata felé; a primitív vallási elképzeléseket jelentő fetiszizmus, totemizmus, samanizmus alakul át a különböző többistenhiten alapuló vallásokká, amelyekből azután létrejönnek a vallásnak egy isten hitén alapuló formái. A formák különbözőségei a fejlődés minden fokán az adott népek konkrét természeti és társadalmi viszonya-

inak - akár egy minőségi állapoton belüli - eltéréséből adódnak.

E kitérés után mostmár arra a kérdésre kell válaszolnunk, hogy a társadalom osztályokra való bomlása hogy hat a vallásra.

A vallás ekkor válik teljessé, s ebben az értelemben a vallás kialakulása ezzel fejeződik be. Mit értünk a vallás teljessé válása alatt? Engels azt írja, hogy "egyik vallás sem más, mint azoknak a külső hatalmaknak fantasztikus visszatükrözése az emberek fejében, melyek mindennapi létük felett uralkodnak, olyan visszatükröződés, amelyben a földi hatalmak földöntúli hatalmak alakját öltik. A történelem kezdetén a természeti hatalmak azok, amelyek ezen a visszatükröződésen átesnek és a további fejlődés során a különböző népeknél a legkülönbözőbb és legtarkább megszemélyesítések mennek keresztül... A természeti hatalmak mellett azonban csakhamar társadalmi erők is kezdenek működni, olyan erők, melyek ugyanolyan idegenül és kezdetben ugyanolyan megmagyarázhatatlanul állnak az emberekkel szemben, ugyanazzal a látszólagos természeti szükségszerűséggel uralkodnak fölöttük, mint maguk a természeti hatalmak. A képzeletszülte alakok, melyekben eleinte csak a természet titokzatos erői tükröződtek vissza, ezzel társadalmi attributiumokat nyernek, történelmi erők képviselőivé válnak". /Engels: "Anti Dühring". Szikra.Bp.1950.326-327. old./

A vallás teljessé válása alatt tehát

azt értjük, hogy a valóság egésze, a természet mellett a társadalom is tükröződik benne.

Mikor váltak a társadalom erői az ember felett uralkodó félelmetes hatalmakká? A magántulajdon megjelenésével, a gyökeresen szembenálló emberi érdekek keletkezésével, azaz a kizsákmányoláson alapuló osztálytársadalom kialakulásával. Csak ekkor, mert az ősközösségi társadalom erői - bár ugyan ismeretlenek voltak az ember előtt - nem voltak félelmetes hatalmak, így nem válhattak a vallási tükrözés tárgyává, mert sem a tudatlanság, sem a félelem önmagában még nem vezet el a valláshoz. Az állat is fél a természet erőitől, mégisincs vallása. Nincs, mert nem rendelkezik gondolkodó képességgel, amely ahogy láttuk, előfeltétele a vallás kialakulásának. Így a kifejezett gondolkodással nem rendelkező ember is félt a természet erőitől, de ez a félelem önmagában még nem vezetett el a vallás kialakulásához.

Épp így az ősközösségi társadalmi viszonyok reális ismeretének hiánya önmagában még nem tette a vallás tárgyává ezeket az erőket. Az ősközösségi társadalmi viszonyait az egyenlőség jellemzi. Nincs különbség ember és ember között, így az embernek emberhez való viszonyában nincs semmi félelmetes. Az embernek emberhez való viszonya akkor kezd félelmetessé válni, amikor kialakul az embernek embertől való függése, amikor a társadalom egysége szétszakad, amikor a társadalom ellentétes érdekei osztályokra darabolóik szét. E függőség az uralom

és alávetettség viszonya, amely a magántulajdon kialakulásának eredménye.

A magántulajdon kialakulása a termelő erők fejlődésének következménye. A termelés tökéletesedésével létrejön annak a lehetősége, hogy egyesek kezében vagyon halmozódjék fel, amely lehetővé teszi a vagyonnal nem rendelkezők szolgaságba való kényszerítését.

A társadalom fejlődése során létrejön a magántulajdonon alapuló társadalmi rend első formája, a rabszolgatartó termelési mód.

A magántulajdon kialakulásának elemzése nem feladatunk, csupán megjelenése által létrejött állapotot vizsgáljuk annyiban, amennyiben kapcsolódik a valláshoz.

A rabszolgatartó társadalom viszonyaira a függőség, az uralom és alávetettség állapota a jellemző. Ezeknek a viszonyoknak valóságos természete érthetetlen volt ur és szolga előtt egyaránt. A megértéshez a társadalom lényegének ismerete lett volna szükséges. Ennek ismeretére a rabszolga egyaránt képtelen volt.

Ezek az ismeretlen társadalmi erők már félelmetes hatalmak voltak. A függőség, a kiszolgáltatottság félelmet kelt. Félelmet kelt elnyomóban és elnyomottban egyaránt. Az elnyomott fél az elnyomó hatalmától, mely még nagyobb nyomorúságba való taszítással fenyegeti. Az elnyomó fél az elnyomott fellázadásának lehetőségétől. A függőség kölcsönös. Nem csak a szolga függ urától, hanem az ~~ix~~ ur is szolgájától. A szolga munkájától függ az ur élete.

A tudatlanság és a kiszolgáltatottságból eredő félelem, amely ismét a társadalom meghatározott állapotára vezethető vissza, működésbe léptette az illuzórikus visszatükröződést eredményező fantáziát mostmár a társadalmi erők magyarázatánál is. Az ember valóságos társadalmi kapcsolatait fel nem ismerve, azokat az embertől elidegenült, az ember felett álló és uralkodó isteni hatalom formájában tükrözte vissza. Az uralom és alávetettség viszonyának valóságos okait nem ismerő ember lassan kialakítja az ember élete felett uralkodó, a világot fenntartó és kormányzó isten eszméjét, aki büntet és jutalmaz, aki akarata szerint szolgává vagy urrá tesz. Álljon itt ennek illusztrálására egy idézet a Bibliából. Jeremiáshoz így szólt egy ízben az Ur: "Én teremtettem a Földet, az embert és a barmot, amelyek e föld színén vannak, az én nagy erőmmel és az én kinyujtott karommal, és annak adom azt, aki kedves az én szemeim előtt. És most én odaadom mind e földeket Nabukodonozornak, a babiloni királynak... Azt a nemzetet és azt az országot pedig, amely nem szolgál neki... fegyverrel és éhséggel és döghalállal verem meg..." /Jeremiás.27.5-8.Károli G.fordításában/.

Nemcsak a rabszolgatartó társadalomban, hanem minden kizsákmányoláson alapuló, tehát még a kapitalista társadalomban is-fennáll a vallásnak ez a társadalmi alapja. Engels és Lenin a következőket írja:

"Az emberek a mai, polgári társadalomban - írja Engels - az önmaguk által teremtett gazdasági viszonyok, az önmaguk által termelt termelési eszközök idegen hatalomként

uralkodnak. A vallásos visszatükröződési folyamat ténylegesen alapja tehát továbbra is fennáll, és vele maga a vallási visszatükrözés is. És ha a polgári politikai gazdaságtan nyújt is bizonyos betekintést ennek az idegen uralomnak okozati összefüggésébe, ez mitsem változtat a dolgon. A polgári politikai gazdaságtan nem tudja sem általában a válságokat megakadályozni, sem az egyes tőkést veszteségektől, kétes tartozásoktól és csődbejutástól, az egyes munkást pedig a munka nélküliségtől és nyomortól megóvni. Még mindig azt mondják: "ember tervez, isten (vagyis a tőkés termelési mód idegen uralma) végez." /Engels: "Anti Dühring" Szikra.Bp. 1950.327-328.old./

"A dolgozó tömegek társadalmi elnyomottsága, látszólag teljes gyámoltalanságuk a tőkés rendszer vak erőivel szemben, melyek az egyszerű dolgozó embernek naponként és óránként ezerszer több borzalmas szenvedést, több irtózatot gyötrelmet okoznak, mint bármiféle rendkívüli esemény, például a háború, a földrengés, stb. - ebben rejlik ma a vallás legmélyebb gyökere. "A félelem teremtette az isteneket." A félelem a tőke vak hatalmától, amely vak, mert a nép tömegei nem láthatják előre, amely a proletárt és a kistulajdonost lépten-nyomon azzal fenyegeti (és nemcsak fenyegeti), hogy hirtelen, váratlanul, véletlenül tönkreteszi, pusztulást zudit rá, koldussá, pauperré, prostituálttá változtatja, éhhalálba taszítja - ez a mai vallás gyökere." /Lenin: "Marx-

Engels, marxizmus". Szikra.Bp.1949.226-227.old./
Tehát még a kapitalista társadalomban is a társadalmi törvényszerűségek vak, idegen hatalmakként uralkodnak a társadalom minden osztálya felett, aminek a vallás egyenes következménye.

A vallás lényege a valóság torz, fantasztikus visszatükrözése. A vallás az emberi tudat hamis tartalmu formája. A vallásban mintegy feje tetejére állítva tükröződik vissza a természet, a társadalom, s maga az ember is.

A vallás eme lényegéből egyenesen következik, hogy az ember életében betöltött szerepe, negatív, reakciós.

3./ Tudomány és vallás.

Az emberi tudat a valóság törvényszerűségeinek megismerésével az ember gyakorlati tevékenységét szolgálja. Ezt a funkciót a valóság helyes visszatükrözéséből eredő igaz ismeretek töltik be. Minden tévedés gátolja az ember gyakorlati tevékenységének sikerét, akadályozza a gyakorlati tevékenység fejlődését. Így a vallás mint torz, hamis ismeretek rendszere gátolja az emberi tevékenységet általában. Guzsaköti, lefegyverzi a természettel vívott harcában. A szokássá vált vallási hiedelmek a tradíció erejével akadályozzák az emberi tudás fejlődését.

Ahogy láttuk, a vallásos hit egyik alapja a tudatlanság. A hit mindig tudatlanságon alapul, a valóság torz, hamis visszatükrözésén. Hit

és tudás ennek következtében egymást abszolút módon kizáró, merev ellentétek. Ahol megszűnik a tudás, ott kezdődik a hit és fordítva, ahova behatol a tudás, ott a hit elveszti létalapját.

Az "Alapvető hittan" kiindulópontjából ("hitünk alapigazságai a józan ész világánál megállják helyüket...") adódóan igyekszik a hit és tudás egységét kimutatni. Azt állítja, hogy "hit és ész, kinyilatkoztatás és tudomány között soha igazi ellentét fel nem merülhet, mert ugyanaz az isten, aki a vallás igazságait kinyilatkoztatta, az észet is adta; isten pedig nem mondhat ellent önmagának... Ha mégis felmerül látszólagos ellentét az emberi megismerés két területe között, annak oka vagy az, hogy a hitigazságokat nem az egyház értelmezése szerint fogják fel az emberek, vagy az, hogy bebizonyosodott tudományos igazságként állítanak valamit, ami csak puszta találgatás és téves vélemény. Ellentmondás következhetik be akkor is, ha a vallás képviselői a tudomány terén akarnak döntő szót mondani, és akkor is, ha a profán tudomány művelői vallási térre kalandoznak és következtetéseiket ide is ki akarják terjeszteni. A határok kölcsönös tisztelete a harmónia és béke feltétele... az egyház nemcsak nem ellensége a tudomá^{ny}nak, hanem ellenkezőleg: azokat mint istentől eredő nemes hajtásokat minden erejével előmozdítja. Nagyon jól tudja, hogy a tudomá^{ny}ok nélkülözhetetlen szolgálót tesznek az emberiségnek és egyenes, alázatos lel-

külettől művelve nem istentől el, hanem istenhez hozzá vezetnek".

Tehát hit és tudás azért nem lehetnek "igazán" ellentmondók, mert istentől ered mindkettő. Mi a fentiekben bebizonyítottuk, hogy sem a tudás, sem a hit nem istentől ered. Azt, hogy nem "látszólagos" ellentétek vannak hit és tudás között, szintén bizonyítottuk pl. amikor a lélek, vagy az ember származásáról volt szó. Ezeknél a kérdéseknél éppen az derült ki, hogy hit és tudás mereven szembenállnak, és hogy a teológia egységre irányuló törekvéseinek eredménye pusztán látszólagos egység hit és tudás között. Az ott elemzett tudományos tények, - bármennyire sajnálatos is ez a vallás számára, - nem a "puszta találgatás és téves vélemény" erejével bírnak, hanem a tudományok által elfogadott és bizonyított igazságok, amelyek semmiképp sem egyeztethetők össze a hitigazságoknak még a mai egyház által adott értelmezésével sem.

Továbbá; ellentmondások nem azért adódnak hit és tudás között, mert egymás területére "kalandoznak" a tudomány és a vallás művelői. Nincs határ a tudomány és a vallás tárgya között, mert legáltalánosabban megfogalmazva - a tudomány és a vallás tárgya egyaránt a valóság, a természet és a társadalom tárgyai és jelenségei. Nem egyformán tárgya-e a tudománynak és a vallásnak pl. a világ keletkezése, vagy öröktől fogva való léte, az ember származása, a lélek, stb.? Az ellentét a megoldásban nem a "kalandozásból" ered, hanem abból, hogy a tudo-

mány a valóságot helyesen igaz módon tükrözi vissza, a vallás pedig torzan, hamisan. "A határok kölcsönös tisztelete", mely "a harmónia és béke feltétele" merő illúzió volt és marad mindaddig, amíg tudomány és vallás együtt létezik. Hogy a vallás ma miért lép fel ezzel az igénnyel, rövidesen megmutatjuk. Itt csak annyit, hogy ez az igény az egyház részéről nagyon újkeletű, az 1870-es vatikáni zsinat fogalmazta meg. Ezt megelőzően hogy mi volt az egyház magatartása a tudományokkal szemben, érdemes kissé közelebbről megvizsgálni. Ebből az derül ki, hogy az egyház nagyon messze állt attól, hogy a tudományt "mint istentől eredő nemes hajtásokat minden erejével előmozdítsa". A történelem éppen azt igazolja, hogy az egyház a tudomány legnemesebb, a ~~tudományokat~~ előmozdító, az emberi tudás fejlődését ^{előmozdító} jelentő hajtásokat a legdurvább módon nyesegette.

A kereszténységet Constantinus ismerte el más vallásokkal egyenjogúnak időszámításunk szerint 313-ban kiadott milánói ediktumában: "A vallás-szabadságot nem szabad korlátozni: mindenkinek meg kell engedni, hogy isteni dolgokban szabadon engedelmeskedjék lelkiismerete szavának. Ezért megadjuk a keresztények számára vallásuk gyakorlásának teljes szabadságát." 380-ban I. Theodosius császár híres ediktumával pedig a kereszténységet hivatalos állammvallássá tette, s minden más irányzatot, mint eret-

nekséget betiltott. Ezzel kezdődik a kereszténység "diadalutja", melyet rögtön a kezdet kezdetén minden tudománnyal való legádázabb harc és leszámolás kísér. A kereszténység, évszázadokon keresztül guzsba kötötte a tudományokat. A görög világban virágzásnak indult tudományok visszaesnek, a szellemi élet elsorvad.

A keresztény egyház olyan drákói rendszerváltoztatásokat fogatosított minden tudományos kísérlettel szemben, amelyre nincs példa az emberiség történetében és ami az emberi szellem egyenes megcsufolását jelenti. Az egyház gondoskodott arról, hogy ~~ne csak~~ a föld a síralom völgye legyen, ne csak az anyagi, hanem a szellemi élet számára is.

Az aszketikus életet, az önsanyargatást és a tudatlanságot, a világtól és a tudományoktól való elzárkózást² tette életeszmennyé. Ezt az életeszmennyt az egyház a legnagyobb "keresztényi buzgalommal" és válogatott eszközökkel propagálta és alakította ki, amelynek fő jelszava a "compelle intrare" (kényszerítsétek őket, hogy közénk jöjjenek) volt.

E jelszó értelmében mindenekelőtt az ókor kulturáját számolták fel, amelyet 391-ben Alexandriában lezajlott eseményekhez hasonló tettek tarkítanak. Legtovább itt virágzott a görög kultúra, itt ápolták a legbensőségesebben a természet megismerését szolgáló tudományokat. Ennek vetettek véget 391-ben Theophilos patriarcha vezetésével; főkig lerombolták a Serapeumot, a híres pogány templomot, mely a Capitolum után az antik

világ legszebb építménye volt, és felgyújtották az alexandriai könyvtárat, ahol az ókori tudás kincses-tára legnagyobb részben elpusztult. A görög kultúra felszámolására tett pontot 529-ben Justinianus, be-záratva az athéni filozófiai iskolát, a görög kultu-ra művelésének utolsó mentsvárát.

A tudományok helyett az egyház létrehozta a teológiát, melynek alapjává a tudással szemben a hitet tette. Ezeknek a hittételeknek első megfogalmazása a niceai (325) zsinaton történt, ahol kimondták, hogy e tételek igazságát nem az ész, hanem a hit mérlegévé kell tenni. Uralkodóvá vált Tertulliánus egyházatya hirhedt kijelentése: "Credo, quia absurdum est" (Hi-hető, mert lehetetlen.) Tertulliánus mondása az embe-ri méltóság legmélyebb megalázása, mert az abszurditást teszi az ember számára a legideálisabb állapot-nak. Tertulliánus szerint "Jézus Krisztus és az evan-géliumok után már semmi szükség nincs tudásvágyra és kutatásra." Iactantius, egy másik egyházatya így vé-lekedett: "A lélek üdve legyen a legfontosabb gondunk. Teljesen fölöslegesek a természettudományi vizsgálatok. Ne törődjete az azzal, hogy a Nap tényleg olyan nagy-e, mint aminőnek látszik, azzal se törődjete, hogy a csillagok szilárdan vannak-e az égboltozatra felfüg-gesztve, vagy a levegőben lebegnek, ne gondoljatok az-zal, hogy mekkora a föld nagysága, sem pedig azzal, hogy hol vannak a Nilus forrásai. Nem azért teremtett Isten, hogy megismerjük, amiket teremtett, hanem hogy

őt magát az összes dolgok teremőjét szemléljük és felismerjük". Augustinus szerint is "teljesen haszontalan megismerni a természet titkait, amelyek rajtunk kívül vannak. Boldogtalan az az ember, aki mindezeket tudja, de aki Téged nem ismer, boldog aki Téged ismer, s mindezekről semmit sem tud."

Tehát az egyház mindenkinek legfőbb feladatául isten keresését és felismerését jelölte ki. De istent felismerni az emberi megismerés szokásos módján; az érzékszervek adataira támaszkodó gondolkodás útján lehetetlen, mert hiszen isten valójában nem létezik, s ezért semmiféle olyan helyes, normális emberi ismeret nem lehet, amely istentől szól. Ezért istenről csakis az emberi megismerés megtagadásának útján lehet valamilyen képet kialakítani. A hit ezt a célt szolgálja. Augustinus nyíltan kijelenti, hogy "credo praecendit rationem", a hit előtte jár az értelemnek. Ezzel az egyházi dogmák elleni minden fellépés jogosultságát kizárják, mert amit az egyház mond, az nem a közönséges megismerés körébe tartozik. Az igazságot pedig különleges úton lehet csak megismerni, ami nem adatott meg mindenkinek, csak a kivételes egyéneknek, természetesen a papoknak, az egyházi méltóságoknak és szenteknek. Ezek a kiválasztottak az isteni igazságot kinyilatkoztatás útján ismerik meg. Isten által kinyilatkoztatott dolgok pedig csalhatatlanok. Ezt a jogot az egyház a pápának is megadta, így a pápa szava egyenlő lett iste-

nével. Az isteni igazság lett az egyedüli igazság, ami mindenek fölött állt és amihez igazodnia kellett mindennek ezen a földön. A Biblia és az egyéb szent könyvek, mint eme isteni kinyilatkoztatás gyűjteményei hosszú századokon keresztül gátolták a tudományok haladását. A Biblia által megfogalmazott világkép lett az egyedüli igaz. Ez a ketrecbe zárt világkép, a hat nap alatti teremtés legendája, - mely nem más, mint annak a régi babilóni mondának a felujtása, amely Bel Marduk főisten teremtő munkájáról szól, - minden természettudományos fejlődésnek gátjává vált. E bibliai kép fenntartását az egyház minden eszközzel keresztülvitte. A skolasztika tudománya mást nem csinálhatott csak a Bibliát magyarázhatta, minden külső tapasztalat nélkül.

A kísérleteken és kutatásokon alapuló ismeretszerzést üldözték. Az orvostudományok fejlődése is megakadt, hiszen célkitűzése, - az ember megóvása a haláltól, - szembekerült az egyházzal, amely a halált éppen a földi siralomvölgytől való megszabadulásnak tartja. A középkor gyógyítása csak a lélek vigasztalásában, a tulvilág^kra való előkészítésében állott. A sebészettel szemben az egyház kezdettől fogva elutasító állásponton volt, azt mondván; "Ecclesia abhorret a sanguine!" azaz az egyház visszaborzad a vértől. (Az invizició^k vére^ktől nem borzongott az egyház.) VIII. Bonifác pápa 1300-ban megtiltotta a boncolást, s ezzel az orvostudományokhoz nélkülözhetetlen anatómiát veti el. Erre az ürügyet a test feltámadá-

sáról szóló dogma adta. Ugyanis mindenki testében támad fel majd, s ha valakit felboncolnak, ezzel isten akaratának megvalósulását akadályozzák meg. Ezért a haladó orvostudomány képviselőinek titokban és bujkálva kellett anatómiai ismereteket szerezniük. Andreas Vesalius (1514-1564) a modern anatómia megalapítója Párisban éjtszakának idején élete kockáztatásával lopta el egy akasztott ember hulláját, hogy anatómiai kutatásokat végezhesen és később a páduai egyetemre kerülve lesnie kellett egy-egy ritka alkalmat, amikor a város gonosztevőt végeztetett ki, hogy annak tetemét kikönyöröghesse.

A kémiát szintén az ördög mesterségének tartották, mivel az a világ titkait igyekezett feltárni, azaz azt, amit Isten úgy látott jónak, hogy rejtve maradjon az ember előtt. Ezért XXII. János pápa 1317-ben pápai átokkal sújtotta az alkémia művelőit, s megtiltotta a kémiai kísérleteket.

Az egyház hathatós rendszert foganatosított mindazokkal szemben, akik az egyház tételei ellen akár a legártatlanabb módon is felléptek.

A tudománynak ebben a féktelen eszközökkel megteremtett és fenntartott szellemi sötétségben kellett megvívnia a maga harcát az emberi tudásért. A középkorban ez a tudás halvány pislákoló mécses volt, amit az egyház szele igyekezett elholtani. A tudomány és vallásnak ezt a viszonyát mély iróniával fejezte ki Diderot nagy francia materialista filozófus.

fus következő aforizmája: "Sötét éjszaka van: Utat tévesztve bolyongok egy hatalmas erdő mélyén. Csupán pislákoló lámpám fénye vezérel. Egy ismeretlen toppan elém és megszólít: Fújd el a mécsesed, barátom, úgy jobban megtalálod az utat. Ez az ismeretlen egy teológus." (Diderot: Válogatott filozófiai művei. Akadémiai K.1951.9.oldal.9

Az egyháznak minden igyekezete ellenére sem sikerült kioltani e pislákoló mécses lángját. A kialakuló polgárság, az ipar és kereskedelem fejlődése életre keltette a tudományokat, és az új társadalmi rend, a kapitalizmus megvívta a maga elkeseredett osztályharcát a tudományért. Ez a harc mélyen belenyulik a feudalizmusba és végső győzelmét a polgári forradalmakban vivja ki, amikor megszűnik az egyház korlátlan szellemi uralma.

A tudományok az egyetlen és megdönthetetlen isteni igazsággal kerültek szembe. A teológia jármából kiszabaduló tudományok kezdetben a "veritas duplex" elvére, a kettős igazság elvére helyezkedve próbáltak szembeszállni az egyházi terrorral. Averroes arab filozófus vezette be a kettős igazság elvét, mely szerint két igazság van: egy a tudományé, másik a teológiáé, a vallásé. A kettő egymásnak ellent is mondhat. A tudomány ekkor még nem elég erős ahhoz, hogy megtagadja a vallást; kénytelen a kettős igazság tanához folyamodni, mely sokáig a haladás hordozója lett. Az egyház élesen szembeszállt a kettős igazság elvével, Averro-

est is egyházi átokkal sújtották.

A fejlődést azonban megállítani nem lehet. Utat tört magának a tudomány is minden inkvizíció, átok és máglya ellenére. Az új termelőerők és termelési viszonyok, az árutermelés térhódítása volt az anyagi alap, amelyen a tudományok kibontakoztak. A szellemi életben a humanizmus és a renaissance nagy eszmeáramlata tükrözi vissza a társadalom anyagi alapjának ezt a megváltozását.

Hosszu harc árán sikerült elérni az egyházi világszemlélet melletti tudományos szemléleteknek legalábbis a megtűrését. De azokban a pontokon, amelyeken a vallás alapvető elvei nyugodtak, az egyház nem tűrt meg vele szembenálló tételeket. Ilyen pont volt pl. a világ felépítésére vonatkozó geocentrikus szemlélet.

A természettudományok forradalma pedig éppen ezen a ponton indult meg. Kopernikus fellépésétől számítjuk a modern természettudományok kezdetét. Kopernikus 1543-ban kiadott művével a "De revolutionibus orbium coelestium" - mal (Az égitestek forgásáról) "odadobta a kesztyűt - noha félénken és ugyyszólván csak halálos ágyán - az egyház tekintélyének a természet kérdéseiben. Innen számítódik a természetkutatás felszabadulása a teológia hatalma alól... írja Engels "A természet dialektikájában" (35.o.)

Azt mondják, hogy a protestáns egyház a tudományoknak nagyobb barátja volt, mint a katoliciz-

mus. Nos, Kopernikus ellen az első rohamot épp a protestáns egyház vezette. Maga Luther, amikor meghallotta a kopernikusi elméletet, így fakadt ki: "Ez az örült az asztronómia egész művészetét fel akarja borítani. De amint írva vagyon, Józsuá a Napnak szólott, hogy álljon meg, nem pedig a Földnek!" Azaz nem a Föld forog a Nap körül, hanem fordítva, és ezt a Biblia mondja, ezért semmiképp nem lehet igaz Kopernikus rendszere. A protestánsok eszközei sem voltak mások a természetkutatás üldözésében. Kálvin éppugy megégettette Servet Mihályt, aki éppen azon volt, hogy felfedezze a vérkeringés folyamatát, mint a katolikusok Giordano Brunót; "Sőt két óra hosszat, pörköltette elevenen; az inkvizíció legalább beérte Giordano Brunó egyszerű elégetésével." (Engels: A természet dialektikája. "35.o.)

Giordano Brunó bátran kiáltotta oda bírának az ítélet felolvasásakor: "Talán nagyobb félelemmel hoztátok ezt az ítéletet, mint aminővel én fogadom." És Bruno szavai tényleg az igazságot jelentették, mert szószerint megmozdult a Föld az egyház lába alatt. Galilei szállóigévé vált mondása jelképezi ezt, amit az invizíciós bírák ítélete után mondott: "E pur si muove", és mégis mozog, /tudniillik a Föld./ Az inkvizíció az agg és megtört Galileit a kopernikusi tan visszavonására kényszerítette, de ettől még nem szűnt meg a Föld mozogni, ahogy azt Galilei mondása is példázza. Nem szűnt meg a tudomány fejlődése sem. Az új termelési mód, a kapitalizmus

győzelmével felszabadult a tudomány is. A kettős igazság tana a múlté lett, amelyet először Giordano Bruno mondott fel, hirdetve, hogy csak egy igazság létezik és ez nem a teológia, a vallás igazsága, hanem a tudomány igazsága. A tudománynak egyedüli igazságként való magabiztos tudatát szemléletesen fejezik ki Laplace szavai, Napóleonnak arra a kérdésére, hogy "Égi mechaniká"-jában miért nincs isten még csak megsemm említve, azt válaszolta: "Fenség, nem volt szükségem erre a feltevésre."

Igazság csak egy van, és ez a tudomány igazsága. A tudományok a XIX.század közepére végeredményben mindennünek kiűzik a teológiát, megadva a jelenségek valóságos, azaz természeti okokon alapuló magyarázatát. Darwin tette teljessé ezt a tudományos forradalmat, amikor bebizonyította "a teremtés koronáját"-nak, az embernek a természetből való kialakulását.

Az egyház és vallás ^{felrelegez volt} ~~szükség~~telenségét a mindennapi élet kérdéseiben a gyakorlat egyre inkább igazolta. Az ember rájött, hogy mindennapi életét nem a vallás tételei, hanem a tudományok igazságai biztosítják. Az egyház végülis, nehogy teljes csődbe jusson, kénytelen volt ~~megengedni~~ engedni. Az évszázadokig szó szerint védelmezett bibliai világképet a tudományok mindent elsőprő győzelmének hatására feladta. Új taktikákhoz folyamodott. Az egyházon belül olyan áramlatok keletkeztek, amelyek azt követelték,

hogy az egyház vegye fel tanításai közé a modern gondolkodás egyik-másik eredményét és mondjon le a Biblia szó szerinti magyarázatáról. Ez a taktikázás két irányban fejlődött ki.

Az egyik irányzat végeredményben a veritas duplex, a kettős igazság elvének felujítása, de most már az egyház részéről. Ez az irányzat lemond arról, hogy a természettudományok tárgykörébe eső dolgokról vélekedjen. Azt átengedi a tudományoknak, de cserébe a hit és erkölcs korlátlan uralmát követeli. Az 1870-es vatikáni zsinat a következőket mondja ki: "Az egyház, elismervén (a tudományokról) jogos szabadságukat, ébren őrökdi azon, hogy a tudósok ne vigyenek bele rendszerükbe tévedéseket, ne mondjanak ellent az isteni tanításnak, és hogy saját területüket elhagyva, ne hatoljanak be a hit területére, és azt ne forgassák fel." XIII. Leó pedig egyik enciklikájában így nyilatkozik: "A teológia és a fizika között nem lehet semmiféle valódi ellentét, ha mindkettő megmarad saját határain belül..."

A másik irányzat, és ez a másik irányzat századunkban egyre erőteljesebbé vált az egyházban, igyekszik a tudományt és a vallást egyesíteni. Az "Alapvető hittan" is ezt az irányzatot követi, ezt már az eddigiekben is láttuk, de emellett hangoztatja a "be nem avatkozás", azaz a veritas duplex elvét is. Ennek az összeegyeztetési kísérletnek az alapelve az, hogy a Bibliát nem szó szerint kell értelmezni,

hanem csupán a konkrét szövegek szellemét, mivel a Biblia írói képletesen, történetekbe öltöztetve fejezték ki az isteni kinyilatkoztatást. Így azután lehetővé válik a tudomány eredményeinek a Biblia szellemében való magyarázata. És ez sokkal veszélyesebb, mint az előbbi taktika, mert azt a látszatot kelti, hogy a tudományok a vallást igazolják. Természetes, hogy a vallás csak egy-egy tételt ragad ki a tudományok rendszeréből, és azt önkényesen magyarázza, nem riadva vissza némi "módosításoktól" sem. Rendszerint olyan, még nem bizonyított, sőt sokszor már régen megcáfolt hipotéziseket emlegetnek nagy erőszerezetettel, amelyek valamilyen vonatkozásban lehetővé teszik a világ keletkezésére, a teremtésre való következtetéseket. És miután ezt megtették, akkor levonják azt az általános következtetést, hogy íme a tudományok is az istent bizonyítják, sőt megoldhatatlan ellentmondásokba keverednek isten feltételezése nélkül. Az ilyen kísérletek, ahogy ezt kimutattuk a fentiekben, csak látszólagos egységet eredményeznek a tudomány és a vallás között.

Tehát a logikai bizonyításon túlmenően, - amelyben azt mutattuk ki, hogy tudomány és vallás ellentéte a megismerés eredményeként jelentkező két tudatforma egymásnak ellentmondó lényegéből adódik, - a történelmi tényekre való egyszerű hivatkozás is azt bizonyítja, hogy az egyház nem a tudományok elő-

mozdítója, mint ahogy az "Alapvető hittan" állítja.

Az "Alapvető hittan" sem megy el szó nélkül az egyház és a tudomány története mellett. A

"Galilei eset"-ről írva kifejti, hogy Galilei elítélése az egyház részéről sajnálatos főbenjáró hiba tudományos és teológiai szempontból egyaránt. De, ahogy írja: "egy ilyen történelmi intézmény szellemét azonban, mint az egyház, nem szabad egy-két eset alapján megítélni". Mi is ezt állítjuk, csakhogy az egyház tudományokhoz való viszonyának története nem más, mint ilyen "esetek" összessége. Vaskos kötetekben férne csak el ezeknek az "esetek"-nek a puszta leírása is.

Az "Alapvető hittan" azt állítja, hogy egy-két ilyen sajnálatos esettől eltekintve az egyház a tudományok előmozdítója volt. Ezt az állítást a történelmi tények legcsekélyebb mértékben sem támasztják alá.

A "sajnálatos esetek" az "Alapvető hittan" szerint azért következhetek be, mert az egyház ugyan isteni, de tagjai gyarló emberek, akik tévedhetnek, és az az emberi elem egyes papok, püspökök, pápák emberi gyarlósága, és nem a keresztény vallás lényege idézte elő ezeket az "eseteket."

Ugy véljük, az eddigiekben elégséges bizonyítékát adtuk annak, hogy a vallás a tudomány fejlődését gátolja, és ez a vallás lényegéből következik, abból, hogy a valóság torz visszatükrözése szemben a tudománnyal, amely a valóság helyes, igaz ismereteket eredményező visszatükrözése.

4./ A vallás társadalmi funkciója.

A vallás nem pusztán a tudományos megismerés haladását gátolja. A vallás lényegéből következően negatív, reakciós társadalmi funkciót tölt be.

Milyen társadalmi következményekkel járt az a fentebb elemzett tény, hogy a társadalmi erők is keresztül mentek a vallásos visszatükröződésen, hogy a földi hatalmi viszonyok egy istentől eredő, isten által meghatározott és fenntartott rendnek tűntek?

Ha igaz az, hogy a földi rend istentől ered, akkor nem lehet eléggé tiszteletben tartani ezt a rendet. Minden kísérlet, sőt gondolat, amely ezt a földi rendet meg akarná változtatni, nem egyszerűen a földi hatalmak, hanem isten elleni lázadás, bűn, amit isten örök kárhozatra ítéléssel büntet. Ellenben ha valaki belenyugvással viseli földi sorsát, legyen az akármilyen, ezzel érdemeket szerez isten előtt, amit isten az örök boldogsággal jutalmaz majd a másvilágon.

Mindez milyen osztályok érdekeit védi? Milyen osztályoknak érdeke a társadalmi valóság torz, hamis visszatükröződése, a társadalom valóságos viszonyainak elhallgatása? Kinek érdeke a földi viszonyok megváltoztathatatatlanságának hirdetése? Az elnyomott, kiszákmányolt osztályoknak? A történelem legfelületebb ismerete mellett is akárki számára kézenfekvő, hogy nem! A magukat túlélő, reakciós, mások kiszákmányolásából élő uralkodó osztályoknak érdeke az elnyomás és kiszákmányoláson alapuló társadalmi rend változat-

lansága. Sőt a kizsákmányolás rendszerének fenn-
tartása egyenesen megköveteli a valóságos társa-
dalmi viszonyok elködösítését, félremagyarázását.
Lenin azt írja, hogy "minden elnyomó osztálynak,
uralma fenntartása érdekében, két társadalmi funk-
cióra van szüksége: a hóhér és a pap funkciójára.
A hóhérnak el kell fojtania az elnyomottak tiltá-
kozását és felháborodását. A papnak vigasztalnia
kell az elnyomottakat, engesztelnie kell el^üttök a
szenvedések és áldozatok enyhülésének távlatait az
osztályuralom fenntartása mellett (ezt különösen
könnyű megtenni akkor, ha az ember nem kezeskedik
arról, hogy ezek a távlatok megvalósulhatnak ...),
hogy ily módon kibékítve őket az osztályuralommal, tá-
voltartsa őket a forradalmi akcióktól..." (Lenin.Mű-
vei 21. Szikra. 1951. 227-228.)

A vallás tehát a maga illuzórikus képze-
teivel objektíve a kizsákmányoló osztályok érdekeit
védi. "A vallás ópium a nép számára", ebben a formu-
lában fejeződik ki a vallás reakciós társadalmi funk-
ciója. Ópium, mert az elnyomottak ama jogos társadalmi
érzelmeit és forradalmi tetterre való készségét, - hogy
jogait követelve felkeljen azok érvényrejuttatásáért -
elaltatja a földi állapotokba való belenyugvás hirde-
tésével és a tulvilági boldogsággal való kecsegtetéssel.

A vallás képviselői, a papok és majd a kü-
lönböző egyházak minden időben felismerték azt, hogy
a vallást milyen szoros kötelékek fűzik a kiváltsá-
gos osztályokhoz. Az egyház mindenütt a kiváltságos

osztályok ügyvédjéül szegődött és szegődik. Nem szubjektív szándékok, hanem a vallás lényege, a valóság torz, hamis visszatükrözése az, ami a vallás képviselőit az uralkodó osztályok ügyvédjévé, kiszolgálójává teszi.

A társadalom fejlődése során a kizsákmányolás konkrét formája változott, a rabszolgatartó társadalmat felváltotta a feudális, majd azt a kapitalista kizsákmányolás rendszere. A feudális osztályok majd^{nak} a burzsoázia a megelőző^{nek} (a rabszolga, illetve a feudális) rend ellen vívott harca a társadalmi fejlődést képviselte. Minden feltörekvő osztálynak ahhoz, hogy célját elérje, a társadalmi viszonyoknak osztályérdekei által meghatározott mértékű valóságos ismerete szükséges. Ezért minden haladó osztály a maga hatalmáért vívott osztályharcában szükségszerűen szembekerül a régi, reakciós osztályok érdekeit védő, a társadalmi viszonyokat illuzórikusan feltáró vallási formákkal. (Gondoljunk csak pl. a hatalmáért harcoló burzsoáziának a feudális egyházzal vívott harcára akár Angliában, Franciaországban, Németországban, vagy másutt.)

Mivel a munkáosztályt megelőzően minden haladó osztály csupán a kizsákmányolás egy konkrét formáját egy másik konkrét formájával váltotta fel, - ami történelmileg haladást és fejlődést jelent a megelőző állapothoz képest, - idővel maga is reakcióssá vált, így hatalma fenntartásához szükséges volt a "pap funkciójára". Másrészt, mivel a munkáosztályt

megelőzően minden hatalomért harcoló osztály kizsákmányoló volt, a társadalmi viszonyoknak csak bizonyos foku, osztályérdekei által megszabott keretek közti valóságos ismerete volt szükséges. Tehát szüksége volt a társadalmi viszonyok egy részének illuzórikus kifejezésére, azaz a vallásra. Ezért ezek az osztályok nem a vallás ellen általában, hanem a régi uralkodó osztályok érdekét védő konkrét vallási formák ellen harcolnak csupán.

Talán Voltaire példája mutatja a legszemléletesebben a burzsoáziának ezt a magatartását, aki a legszenvedélyesebben harcolt a feudális egyház ellen, azt hirdetve, hogy "tiporjátok el a gyalázatost", azaz a feudális egyházat. Ezzel korántsem a vallás ellen lépett fel, hanem csupán annak a feudális rendet képviselő formája ellen, mert szerinte a vallásra szükség van, ha nem léteznék, fel kellene találni, a népet csak vallással lehet kordában tartani.

Igen, a nép fékentartása érdekében, a kizsákmányolás minden formájának fenntartásához szükség van a vallásra. Ezért egyezett ki a munkásosztályt megelőzően minden uralkodóvá vált osztály a vallással. Ez a kiegyezés úgy történt, hogy a vallás hozzáidomult az új rend érdekeihez. Ez a hozzáidomulás vagy úgy történt, hogy a vallás új formákat öltött (pl. az anglikán, vagy a különféle protestáns felekezetek létrejötte), vagy

a régi egyház az új körülményeknek megfelelően alakította át felfogását. Ezt a római katolikus egyház története a legszemléletesebben példázza. Ezt láttuk végeredményben az előző fejezet során a tudomány és a vallás tárgyalásakor. Itt mostmár láthatjuk a viszony konkrét tartalma változásának társadalmi okait is.

Ha a vallást pusztán csak úgy tekintenénk, mint a tudatnak a valóságot torzan, fantasztikusan visszatükröző formáját, akkor az lenne logikus, hogy a vallás szemben áll minden igaz ismerettel, hogy a tudomány és a vallás viszonya változatlan. Ezt azonban nem mondhatjuk el, mert egyrészt ebben az esetben a vallás egyetlen követőre sem találna, hiszen minden emberi lét csak a valóság bizonyosfokú igaz ismerete alapján lehetséges, amit ha a vallás megtagadna, szembekerülne a legtudatlanabb emberrel is. Másrészt, és ez a lényeges, a vallás soha nem egyszerűen csak hamis tudatforma volt, hanem olyan hamis tudatforma, amely az általunk elemzett társadalmi funkciót töltötte be. Így a vallásnak a tudományhoz való viszonyának konkrét tartalmát a mindenkori uralkodó osztályok érdekei határozták meg.

Minden osztály uralma egy meghatározott termelési módon alapul. Termelő tevékenység pedig csak az illető tevékenységhez tartozó jelenségek ismerete alapján lehetséges. Pl. a rabszolgatartó termelési mód mezőgazdasága megkövetelte a nap évi járásának pontos ismeretét. Tudniok kellett mikor kell

előkészíteniök a földet a magvak elvetéséhez, mikor kell vetni, aratni, stb. Ehhez bizonyos csillagászati ismeretek kellettek. Ezért az egyiptomi papok csillagászzal is foglalkoztak. E csillagászati ismereteket azonban titokként kezelték, más népeknek nem adták át. E csillagászati ismeretek alapján állapították meg a mezőgazdasági műveletek idejét, de ezt ugy közölték mint isteni kinyilatkoztatást.

Az uralkodó osztályok érdekei tehát saját uralmuk alapját jelentő termelés folytatásához elengedhetetlen tudást megkivánták.

Ezért a vallás is ennek megfelelően bizonyos tudományos ismereteket megtartott, de ezeket általában mint isteni sugallatokat kezelte, istentől származóknak és nem a földi kutatások eredményeinek. Csak akkor lépett fel a tudás ellen, ha az veszélyeztette az uralmon lévő termelési viszonyok fennmaradását, az uralmon lévő osztály hatalmát.

Azt láttuk, hogy a középkorban az egyház a legélesebben szembenállt a tudományok fejlődésével. Ennek ismét társadalmi okai vannak. A feudális termelési mód naturalis gazdálkodási módja nem kívánta meg a tudományok fejlődését. A tudományok fejlődése, a tudományért folytatott harc a feltörekvő polgárság osztályharcának része volt. Ezért a középkori egyházak tudomány elleni fellépése nem az "emberi elem" felülkerekedése, hanem a feudális osztályok hatalmának a feltörekvő burzsoáziával szembeni megvédése volt.

A burzsoázia hatalomra jutása a kapitalista termelési mód győzelmét jelentette. A kapitalista termelési mód, a nagyüzem, a modern gépi technikára épülő ipari és mezőgazdasági termelés életre keltette a modern tudományokat. A burzsoáziának szüksége van a tudományokra. Célját, az egyre több profitot csak úgy képes elérni, ha a termelés technikáját is fejleszti. /És bár a kapitalizmus ugyan meghozta az emberi tudásnak a teológia jáрма alól való felszabadulását, meg kell jegyezni, hogy a kapitalizmus, különösen az imperializmus korszakában fékezi a tudományok fejlődését. Ugyanis a tudomány fejlesztése csak annyiban érdeke a burzsoáziának, amennyiben az a nagyobb profitot eredményezi. Ezért a tudományoknak csak azon ágait támogatja, amelyek a nagyobb profit megszerzését elősegítik. Ezért van az, hogy napjainkban az imperialista országokban elsősorban a fegyverkezést elősegítő tudományokat támogatják, mivel a profit növelésének legjobb eszköze ma a fegyverkezés, és elhanyagolják a békés életet szolgáló tudományokat. A tudomány itt is a reakciós osztályérdekek korlátjaiba ütközik./

Tehát a burzsoáziának olyan egyházra és vallásra van szüksége, amelyik nem áll szemben olyan mereven a tudománnyal, mint a középkori egyház. Olyan vallás és egyház kell, amelyik megengedi a tudományok művelését, amelyik nem ragaszkodik tudományos kérdésekben évszázadokon át egy-egy megfogalmazáshoz, tételhez, vagy hipotézishez. Olyan vallás és egyház

kell, amelyik a tudományok művelése mellett képes az embereket a vallás talaján megtartani.

Ezért változtatott taktikát a katolikus egyház is a tudományokhoz való viszonyában. Elismeri a tudományok jogosságát, de cserébe az istenben való hitet, a vallás kérdéseitől való tartózkodást kívánja a tudománytól. Rugalmasságot tanúsít az egyház tudományos kérdésekben, sőt melegen üdvözl minden új felfedezést, amelyik közvetlenül nem szól isten ellen, és igyekszik kimutatni, hogy a tudomány istent igazolja. Így létre is hoz egy látszategységet vallás és tudomány között, ezt már láttuk. Azt is láttuk, hogy tudomány és vallás lényegét tekintve szembenálló, ezért a látszólagos egységnél többet elérni nem lehet. Ehhez a most elmondottak alapján azt kell hozzátennünk, hogy az egyháznak ez a kapitalista igényekhez idomuló magatartása is reakciós, gátolja a társadalmi fejlődést, arra szolgál, hogy továbbra is fenntartsa a vallás által előidézett illuzórikus állapotot, hogy meggátolja a dolgozó, kiszákmányolt tömegek kapitalizmus elleni harcát, hogy megakadályozza a munkásosztály forradalmi tettkezségének növekedését és társadalmi céljának, a szocialista forradalomnak és a kommunista társadalomnak a felépítését.

Tehát a vallás mint a valóság torz visz-
zatükrözésének rendszere nemcsak a valóság igaz

megismerését jelentő tudományok fejlődésével áll szemben, hanem a lényegéből fakadó reakciós társadalmi funkció következtében a társadalmi fejlődéssel is. Kizsákmányoló mivolta miatt eddig egyetlen hatalomra jutó osztály sem tudta és nem is akarta a megismerésnek és a társadalmi fejlődésnek ezt az akadályát leküzdeni.

Egyedül a munkásosztály tud és akar következetesen szakítani mindenféle vallási felfogással, mert csaka munkásosztály érdekei követelik meg a valóság, benne a társadalmi valóság egészének következetes, igaz és hű feltárását. A munkásosztálynak nincsenek olyan érdekei, amelyek a társadalom más osztályainak kizsákmányolását tételleznék fel. Ezért a munkásosztálynak uralma fenntartásához nincs szüksége a "pap funkciójára", hiszen a munkásosztály célja, a kommunista társadalom, az emberi boldogság birodalma nem ködös, tulvilági elképzelés, hanem reális cél, sőt napjainkban már egyre inkább reális valósággá válik. És ezt a célt elérni, mint minden emberi tevékenységet, sikeresen megvalósítani, csakis a valóság ismeretében lehet. Így a munkásosztály a maga célját, a kommunista társadalmat, csak akkor tudja sikeresen megvalósítani, ha tevékenységét mindenkor, következetesen a valóság hű, igaz megismerésére alapozza, ha szakít minden olyan felfogással és tevékenységgel, amelyik a valóságot illuzórikusan magyarázza, vagy ennek alapján tevékenykedik, azaz ha sza-

kit a vallás minden formájával és tevékenységével.

X X X

Ugy érezzük, a felvetett és elemzett problémák tárgyalása bizonyítja annak az állításunknak az igazságát, hogy a hit nem az ész, akarat és az isteni kegyelem lelki tényezők következménye, és hogy a vallás nem az ember természetében gyökeredző, örök emberi tulajdonság. A tárgyalás kezdetén azt mondtuk, hogy nem tagadjuk a vallás és a hit kialakulásánál lelki tényezők szerepét, bár szerintünk ezek a lelki tényezők mások és csak másodlagosak.

A tárgyalás során bebizonyítottuk, hogy a vallást és a hitet nem lehet levezetni, vagy megmagyarázni pusztán lelki, tudati tényezőkkel. A lélekre és a vallásra vonatkozóan részletes elemzéssel bizonyítottuk a dialektikus és történelmi materializmusnak azt az alaptételét, hogy a tudat az anyag fejlődésének terméke, hogy a társadalmi tudat konkrét formái a társadalom anyagi léte által létrehozottak és meghatározottak.

Elemzéseinkben arra a következtetésre jutottunk, hogy a vallás atudat hamis, fantasztikus ismereteket eredményező formája, amely a társadalom anyagi létének meghatározott tulajdonságainak jelenlétekor keletkezik és áll fenn. Nevezetesen az őskö-

zösségi termelési mód primitív, kezdetleges jellege
az az alapvető ok, mely a vallás kialakulásához vezetett el, majd a társadalom osztályokra való bomlásának időszakában a termelési mód kizsákmányolásán alapuló jellege a vallás kiváltó és fenntartó oka.

A vallás kialakulásának és fennmaradásának a társadalom anyagi létében rejlő alapvető okán túl kimutattuk azokat a másodlagos tudati, pszichikai tényezőket, amelyek hozzájárulnak a vallás kialakulásához és fennmaradásához. Azt láttuk, hogy ezek az okok maguk is a társadalom anyagi léte által életre keltettek és meghatározottak. A tudatlanság és a félelem, valamint a fantázia, ezek a vallásos hit létrejöttének tudati, pszichikai tényezői. E tényezők kialakulása és általunk elemzett sajátos együttműködése - magukat ezeket a tényezőket is létrehozó és együttműködésüket kiváltó - a társadalom anyagi létében rejlő okkal együtt eredményezi a vallás kialakulását és fennmaradását.

Az "Alapvető hittan" "Téves elméletek a vallás eredetéről" című fejezetében igyekszik kimutatni, hogy az ateistáknak a vallás eredetéről vallott felfogása téves. A vallás eredetére vonatkozó polemiánk teljessé tételéhez még az szükséges, hogy megvizsgáljuk az "Alapvető hittan" e fejezetét.

Az ateizmus története során a nagy materia-

lista filozófusok igyekeztek a vallást földi okokra visszavezetni. Azonban a Marx előtti ateisták nem tudtak teljes, következetes, a valóságnak megfelelő álláspontot kialakítani a vallásról. Ennek több oka van. A vallás lényegének, eredetének valóságos megértéséhez szükséges tudományok fiatalok, ugyyszólván a múlt században keletkeztek, így a XIX. századig a vallásról alkotott vélemények a tudományok hiányában nem lehettek tökéletesek.

A Marx előtti materialista filozófusok egyoldalú, metafizikus módszer alapján állottak, ami ismét meggátolta, hogy a vallást a valóságnak megfelelően magyarázzák. Láthattuk, hogy a vallás keletkezése egy eleven, a társadalmi mozgás és fejlődés során egy sor mozzanat legbensőbb együttműködésének és kölcsönhatásának eredménye, amelyet a valóságnak megfelelően csak a dialektikus módszer segítségével lehet visszatükrözni.

A Marx előtti ateisták materializmusa nem volt teljes, a társadalom jelenségeit nem tudták materialista módon magyarázni, a társadalom magyarázatában idealisták maradtak. Így a vallást, a társadalmi tudat e formáját sem tudták visszavezetni a társadalom anyagi létére. A tudaton belül keresték a vallás magyarázatát.

A történelem materialista felfogásának hiánya a Marx előtti materialistáknál végső soron társadalmi okokkal magyarázható. A társadalmi jelen-

ségek valóságos magyarázata, azaz a történelem materialista felfogása, ahogy láttuk, csak proletár osztály alapon lehetséges. A Marx előtti materialisták mint a rabszolgatartók, vagy a burzsoázia képviselői eme osztályalap hiányában objektíve sem emelkedhettek fel a történelmi materializmus színvonaláig.

Tehát végeredményben a dialektikus és történelmi materializmus hiányában keresendő a Marx előtti ateisták vallás felfogásának következetlensége.

Ez azonban egyáltalán nem jelenti azt, hogy ezek az ateisták ne adtak volna a részkérdésekben helyes és igaz magyarázatokat. Így a Marx előtti ateizmus marxista bírálata nem egyoldalú szembehelyezkedése e nézetekkel. Sőt, ellenkezőleg. A dialektikus és történelmi materializmus amellett, hogy forradalmi változás a filozófia történetében, egy gyökeresen új filozófia megalkotását jelenti, nem független a filozófia megelőző történetétől. Egyben folytatása a filozófia több mint kétezer esztendő fejlődésének. A marxista filozófia egyes tételei nem jöhettek volna létre a filozófia eme fejlődése nélkül. Ez azt jelenti, hogy a dialektikus és történelmi materializmus egyes tételeiben benne foglaltatik minden pozitív tartalom, amelyet a filozófia fejlődése során elért; ezen eredmények kritikai elemzésén, racionális megvainak felhasználásán keresztül nyernek kifejtést a marxista filozófia tételei.

A marxista filozófia nyíltan vallja, hogy

támaszkodik a filozófia örökségére, hogy filozófiájának tartalma szerves folytatása a filozófia megelőző fejlődésének. Ez az álláspont szervesen következik a marxista filozófia tartalmából. A dialektika a fejlődés tudománya, mely a marxista filozófia szerves része, a fejlődés folytonos és megszakított voltának egységét hangsúlyozza, a valóság minden területén, így a filozófiai gondolkodás fejlődésében is.

Ha ez így van, akkor a marxista filozófiának meg kell védeni ezt az örökséget a hamis beállításokkal és az ilyen beállítások alapján elvégzett bírálatokkal szemben.

Erre a kitérőre azért volt szükség, mert az "Alapvető hittan" az említett fejezetben éppen ezt teszi. A kérdés tárgyalásához nem tartozik ezen ateista elméletek marxista bírálata. Általánosságban e marxista bírálat elveit a fentiekben leszögeztük. Ennek figyelembe ajánlása mellett mostmár csupán az "Alapvető hittan" állításaival foglalkozunk.

Ezt írja a szerző:

"Az ateisták és deisták a vallást nem tartják az emberi természet szükségképpeni velejárójának, hanem esetleges lelki alakulatnak, amelyet különböző átmenetei okokból és zavaros forrásokból eredeztetnek.

Ilyenek:

- a./ a tudatlanság. Az ember a természeti jelenségek okait nem ismervén, azokat természetfeletti lényeknek, szellemeknek, isteneknek tulajdonította...
- b./ A félelem. Villámlás, mennydörgés, földrengés, fé-

lelmet keltettek az emberben, aki sietett imával és áldozattal kiengesztelni a haragvó szellemeket...

- c./ A vallás a holtak emlékének ápolásából lett...
- d./ A vallás a hatalmasok és papok találmánya. Eszköz a megfélemlítésre és kizsákmányolásra.
- e./ A vallás az elnyomott és szenvedő népek boldogságvágyából eredt. A szenvedő nép a maga vigasztalására találta ki a tulvilágot és színezte ki annak boldogságát../"A vallás ópiuma"/ Ide tartozik az a vélemény is, hogy a vallás a termelési rend és a szociális viszonyok felépítménye, éppen úgy, mint a jog, erkölcs, művészet, - és a termelési rend, valamint a vele kapcsolatos szociális viszonyok változásával a vallás is változik, illetve eltűnik."

Az első megjegyzésünk mind erre az, hogy ez a csoportosítás igen önkényes, ugyanis nemigen találunk olyan felfogást, amelyik tisztán csak pl. a tudatlanságra, vagy a félelemre, stb. vezetné vissza a vallást.

Az ilyen beállítás következtében egyoldaluvá vált elméletet azután már sokkal könnyebb bírálat alá vetni és kimutatni, hogy nem vezethet el a vallás kialakulásához. Tehát mindenekelőtt a metafizikus egyoldalúság és a történeti szemlélet hiányáról tanuskodik a probléma felvetése és kezelése.

De még ezen önkényes beállítása elfogadása

mellett sem állja meg a helyét az "Alapvető hittan" bírálata. Az első két ponton a következőképp bírálja: "az a, és b, nem magyarázza meg a vallást, hanem feltételezi. Csak az láthatta ugyanis a természeti jelenségek mögött istenség működését, és csak az menekülhetett félelmében az istenséghez, aki már hitt tulvilági lényekben, akinek már volt vallása. Tehát, akik a tudatlanságból, vagy a félelemből magyarázzák a vallás keletkezését, a bizonyítandó feltételezésének hibáját követik el, ezért álláspontjuk téves.

Igen, ez így is lenne, ha ezeknek az elméleteknek a lényege azonos lenne azzal, amit az "Alapvető hittan" állít róluk. Ugyanis ez idézett megfogalmazás, tényleg úgy tünteti fel ezeket az elméleteket, hogy a tudatlanság, illetve a félelem következtében az ember a meglévő istenhez fordul. ("... a természeti jelenségek okait nem ismervén, azokat...istennek tulajdonította, Villámlás félelmet keltett az emberben, aki sietett imával... kiengesztelni a ...szellemeket.")

Ez a megfogalmazás azonban a legjobb esetben is félreértett interpretálása ezen elméleteknek, így a belőle levont következtetések sem helytállóak. Az "Alapvető hittan" ez esetben egy saját maga által megfogalmazott elméletet cáfol meg és nem a vallást a tudatlanságból, vagy a félelemből levezető ateista elméleteket.

Nem, mert azok az elméletek, amelyek ahval-

lást a félelemre, vagy a tudatlanságra vezetik vissza, azt állítják, hogy a tudatlanság, vagy a félelem, de a legtöbb elmélet szerint a kettő együtt vezetnek el a vallásos hit kialakulásához, a különféle szellemekről és istenekről alkotott képzetek kialakulásához. A filozófia története során az egyes ateisták különböző módon irták le azt a folyamatot, ahogyan a tudatlanság és a félelem elvezet az istenképzet kialakulásához. Esetünkben nem az egyes konkrét magyarázatok tartalma a fontos, hanem pusztán az a tény, hogy ezek az elméletek nem feltételezik, hanem magyarázzák a vallás, az istenek keletkezését.

Ezt a pusztá tényt egyébként az "Alapvető hittan" által idézett Lucretius sor is bizonyítja ("Először a félelem teremtett isteneket a földön, amikor az égből villámok cikkáztak") ahol éppen arról van szó, hogy a félelem teremti az isteneket, s nem arról, hogy az ember félelmében istenhez menekül. Elvileg más a két megfogalmazás.

Tehát ez esetben éppen az "Alapvető hittan" követett el logikai hibát; nem a cáfolandó tétel (a vallás kialakulását a tudatlanságból, illetve a félelemből magyarázó elméletek), hiszen a saját maga által megfogalmazott tétel hamisságát mutatta ki. Mindez nem más, mint a cáfolás folyamatában leggyakrabban előforduló logikai hiba, az azonosság törvényének felrugásán alapuló "tézis felcserélése".

A c, pontot illetően (a vallás a holtak emlékének ápolásából lett) azt kell mondanunk, hogy

nem egy különálló elmélet. A vallást a tudatlanságból és a félelemből magyarázó elméleteknek egyik konkrét változata szerint a holtak kultusza a vallás első formája. Tehát a holtak kultusza nem a vallás létrejöttének oka, hanem a vallás egy formája, amelyet meghatározott okok hoztak létre. Így az "Álapvető hittan"-nak e pontra adott ama bírálata, hogy "aki életében nem volt isten, azt a haláltól megmerevitve sem hitték istennek" egyszerűen semmitmondó, mert egy nem létező felfogást igyekezik bírálni.

Még csak annyit, hogy ez a cáfolat önmagában sem igaz, hiszen pl. a kísértetekben való babonás hit egyszerű ténye is azt bizonyítja, hogy aki életében nem volt hit, tisztelet és esetleges imádat tárgya, az holta után azzá válhat, épp a tőle való félelem stb. miatt.

Annak, hogy a vallás a hatalmasok és papok találmánya, mely eszköz a megfélemlítésre és kizsákmányolásra, az "Álapvető hittan" szerint "legegyszerűbb cáfolata az a tény, hogy ott is van vallás, ahol nincsenek hatalmasok és osztálykülönbségek, pl. a primitív népeknél; a papok pedig azért nem találhatták fel a vallást, mert ők csak a vallás után lettek".

Az nyilvánvaló, hogy a papok nem előzhették meg a vallás kialakulását, mert hiszen a pap fogalma feltételezi a vallást. Így ha papokról beszélnénk a vallás előtt, akkor e szó nem felelne meg

fogalmi tartalmának.

De ismét azt kell mondanunk, hogy ilyen alapvető logikai hibát az ateisták nem követtek el.

A papok megjelenése és a vallás kialakulása egyidejű folyamat, ezt láttuk fenti elemzésünk során. Ahogyan fokozatosan kialakul a vallás, úgy válnak a társadalom egyes tagjai papokká. Ebben a folyamatban azoknak, akik a zután az illető vallás papjaivá válnak, igen lényeges szerepük van. Ők azok akik kialakítják az adott vallás felfogását, dogmáink rendszerét. Nem hisszük, hogy a tankönyv szerzője tagadná pl. Mohamed, Kálvin, Luther, stb. szerepét a mohamedán, református, evangélikus vallás kialakításában. Sőt tapasztalataink szerint minden vallás egyedül saját felfogását tekinti istentől eredőnek, és minden más vallást csupán emberi tévelygésnek, emberek találmányának. És az ilyen emberek a létrejövő vallás papjai is egyben. A szónak ebben az értelmében az a felfogás, hogy "a vallás a papok találmánya" még a katolikus egyháztól sem idegen. És a szónak ebben az értelmében használták az ateisták is ezt a megjelölést.

Ugy gondoljuk /mivel az "Alapvető hittan" nem egyes, névszerint is megemlített ateistákat bírál/, hogy a d, pont alatt a szerző mindenekelőtt a XVIII. század nagy francia ateistáinak felfogását érti.

A XVIII. század francia ateistái vallották azt, hogy a vallás papi család, amelynek az a feladata, hogy a hatalmasokat, az uralkodók elnyomását biz-

tosítsa, hogy féken tartsa a népet. De ismét arról van szó, hogy nem pusztán ennyiben áll elméletük. Pl. Holbach nagyon világosan látja, hogy a papi család egyedül nem elég a vallás fennmaradásához. Szerinte az istenhit bizonyos szükségszerűség miatt jött létre. Az emberek nem ismerve a természet erőit, féltek azoktól, s ez a tudatlanság teremtette félelem adott lehetőséget a papi csalásra, azaz a vallás kialakítására és fennmaradására. Tehát ismét arról van szó, hogy egy egységes felfogásból kiragadott részt tesz meg a szerző önálló elméletnek.

A bíráló megjegyzésnek az a része, amelyik azzal cáfolja a d, alatt megfogalmazott elméletet, hogy ott is van vallás, ahol nincsenek hatalmasok, a szerző történelmietlen módszeréről tanuskodik. Ugyanis a XVIII. században még nem volt ismeretes az ösközösségi, azaz az osztálykülönbség^{től}~~eken~~, mentes társadalmi rend. Ez a tudományos felfedezés a XIX. század érdeme. Így a XVIII. század ateistái a vallást csak az osztálykülönbségeken, a kizsákmányoláson alapuló társadalomban vizsgálhatták. Igaz, hogy vizsgálatuk ebben a vonatkozásban sem tökéletes. Egy kritika azonban nem lehet a körülményektől, a kortól független. Az egyedül helyes, a történelmi szemléletmód alapján álló kritika az adott körülmények között vizsgál egy elméletet. Ebben az értelemben a szóbanforgó elmélet helyes kritikai elemzése annak a kérdésnek a vizsgálata lett volna, hogy az osztálytársadalomban a vallás "a hatalmasok és papok találmánya"-e. A dialektikus materializmus ilyen alapon vizsgálja meg ezt az

elméletet, és azt állapítja meg, hogy a XVIII.század ateistáinak ez a felfogása az igazság részét tartalmazza. Ezt fejtegetéseinek alapján meg lehet könnyen állapítani. És azt is, hogy ez az elmélet csak az igazság részét tartalmazza, nem a teljes igazságot. Ugyanis a XVIII.század ateistái nem látják az alapvető, a társadalom anyagi létében rejlő okokat.

Tehát végeredményben a d, pont téves voltát az "Alapvető hittan" bíráló megjegyzései nem bizonyítják.

"Végül az e, pontra azt válaszoljuk - írja a tankönyvszerző - , hogy ha az elnyomott és szenvedő ember a maga vigasztalására találta volna ki a vallást, akkor nem találta volna ki a poklot is, hanem csak a mennyországot. Végül a vallás nem egy termelési rend felépítménye, amely ennek a rendnek az összeomlásával elmulik; mert igen sok termelési rend állt és áll fenn egymás mellett vagy követte egymást, a vallás ellenben általánosnak és tartósnak bizonyult".

Ez a pont, - ha jól értjük, - lényegében a dialektikus és történelmi materializmus felfogását tartalmazza, bár igaz, hogy sajátos módon értelmezve.

Ebben a pontban a szerző nemcsak a marxista felfogást fogalmazza meg és bírálja, mert a pont első felében foglaltakat /"A vallás ópium"/ nem csak a marxista filozófia vallja. Ehhez a részhez az a megjegyzésünk, hogy a problémának ismét csak egyik felét fogalmazza meg a szerző cáfolandó elméletként.

Ugyanis az, hogy a vallás ópium, nemcsak annyit jelent, hogy az elnyomott nép, — amely gyengesége, erőtlensége következtében még nem képes nyomoruságát ~~xx~~ valóságosan, itt a földön megváltoztatni, — egy illuzórikus megoldásban, a mennyország elképzelésében keres vigasztalást. Az uralkodó osztály ráüti a maga bélyegét erre az illuzóra azt állítva, hogy ezt ~~elérni~~ csak az isten által teremtetett földi viszonyoknak engedelmeskedve, azaz isten parancsait betartva lehet elérni. Ellenkező esetben isten az örök boldogság jutalma helyett pokollal, örök kárhozattal büntet. Így az uralkodó osztálytól, annak megtorlásaitól való félelem következtében az elnyomott nép kézeletvilágába is behatol a földi büntetés, analógiájára az égi büntetés, a pokol.

Itt most — a vita következtében — a vallásos képzetek kialakulását csupán az elnyomott nép oldaláról vizsgáljuk. A vallás kialakulásának részletes elemzésekor bemutattuk, hogy a vallás nem az uralkodó, vagy az elnyomott rétegek, hanem az uralkodó és elnyomott osztályok életének termékei, amelyet végső soron, a vallás társadalmi funkciója következtében, az uralkodó osztályok érdekei határoznak meg.

Tehát a vallás nem pusztán az elnyomott nép boldogságvágyának terméke, hanem ugyanakkor az uralkodó osztályoknak a nép feletti hatalmuk igazolására, a nép felkelésének meggátlására irányuló tö-

rekvéseinek terméke is.

A vallás keletkezésének marxista felfogása szerint a vallás a társadalom gazdasági alapján nyugvó, ezen gazdasági alap által létrehozott és meghatározott felépítmény egyik eleme. A gazdasági alap nem más, mint a termelési viszonyok összessége. A marxista filozófia a modern társadalomtudományok, mindenekelőtt a történelmi tudomány tényeire támaszkodva az emberi társadalom fejlődésében megkülönböztet ösközösségi, rabszolgatartó, feudális, kapitalista és szocialista, illetve kommunista termelési viszonyokat.

Láttuk fejtegetéseink során azt, hogy a vallás nem általában a termelési viszonyok terméke, hanem meghatározott tartalmu termelési viszonyok terméke, nevezetesen az ösközösségi és a kizsákmányoláson alapuló termelési viszonyok terméke. Azt állapítottuk meg, hogy a vallás az ösközösségi és a kizsákmányoláson alapuló társadalmi rend terméke. Ez annyit jelent, hogy az ösközösségi, rabszolgatartó, feudális és kapitalista társadalom jelensége a vallás.

Az "Alapvető hittan" bíráló megjegyzése azokról szól, akik azt állítják, hogy a vallás egy termelési rend felépítménye, amelynek összeomlásával maga a vallás is elmulik.

Ilyen elmélet azonban ismét csak az "Alapvető hittan" szerzője által létezik, s bíráló megjegyzései egyáltalán nem vonatkoznak a marxista álláspontra. Nem vonatkoznak, mert a marxista filozófia soha nem állította, hogy a vallás egy termelési rend felépítménye, amely

ennek a rendnek összeomlásával elmúlik"...

v A marxista filozófia, — ha nem is beszél "igen sok termelési rend"-ről —, a vallást több termelési mód velejárójának tekinti. E termelési módokban a vallást "általánosnak és tartósnak" nevezhetjük, ha ez alatt azt értjük, hogy ezekben a társadalmi formációkban volt vallás és szükség szerűen következett a társadalom adott szerkezetéből. De csak ebben az értelemben, mert — és meggyőződésünk, hogy ezt még az "Alapvető hittan" szerzője is vallja — a vallás a társadalommal együtt változott, újabb és újabb konkrét formákat öltött. Ennek okát mi — és ebben már eltérő az "Alapvető hittan" szerzőjének és a marxista filozófiának az álláspontja — magában a társadalom anyagi életében keressük és fedjük fel. A fentiekben röviden erről is szoltunk.

Összefoglalóképpen tehát azt kell megállapítanunk, hogy az "Alapvető hittan" "Téves elméletek a vallás eredetéről" című pontjában eléggé önkényesnek és célzatosnak felfogható tárgyalási módja ellenére sem bizonyította be a szóbanforgó elméletek téves voltát. A marxista felfogást az utolsó megjegyzésen túl, amely végeredményben nem is a tényleges marxista álláspontot érintő megállapítás, nem érte bírálat, ~~hár~~ A vallás keletkezéséről az általunk kifejtett álláspont elemei megtalálhatók a "téves elméletek" között. A marxista felfogás azonban egyáltalán nem egyenlő eme tényezők mechanikus összességével. Így,

még ha az "Alapvető hittan" megjegyzései helytállóak is lennének az egyes elméleteket illetően, ez a bírálat nem lenne kiterjeszthető a marxista álláspont-ra is egyszerűen azért, mert ezen elméletek által fölvetett problémák a marxista megoldásban egy egységes, szervesen összefüggő egész olyan részeivé váltak, amelyeknek marxista kifejtése nem egyenlő az eredeti elmélettel, hanem annak kritikai elemzésén és újabb kutatásokon alapuló továbbfejlesztése, tökéletesítése.

A vallás jövője.

A vallás történeti jellege azt is jelenti Keletkezésével mel-
lett, hogy megfogalmazni. Ezért beszélni kell a vallás jövőjéről is.

Mi a vallás jövője? Az "Alapvető hittan" a következőket írja erről:

"Mint hogy a vallás az emberi természet velejárója, azért mindig lesz amíg csak ember élni fog. Holmi valláspótlékok, mint "emberiség" /bizonyára a humanitásról van szó/, haladás, kultúra, kollektív társadalom, tudomány, technika, stb. az ember vallási igényét tartósan kielégíteni nem tudják".

Ez a következtetés formailag helytálló, csak hogy tartalmilag hamis. Hamis azért, mert a kiinduló tétel nem felel meg a valóságnak.

Ezt mutattuk ki az eddigiekben. A vallás nem az ember természetének velejárója. Azt már elemeztük, hogyan jött létre a vallás. Most még azt kell megmutatnunk, hogy fog megszűnni.

Az egyes ateista filozófusok a történelem során különbözőképpen képzeltek el a vallás megszűnését. Nem célunk és nem is feladatunk itt elemezni a különféle megoldásokat, mert ezzel az "Alapvető hittan" nem foglalkozik. Csupán a dialektikus és történelmi materializmus felfogását vázoljuk.

A vallást úgy határoztuk meg, mint az embereknek egymáshoz és a természethez fűződő viszonyuk fantasztikus, torz visszatükrözését. Tehát a vallás eme viszonyok valóságos ismeretének hiányát, tudatlanságot jelent. Ebből az következik, hogy a vallás akkor fog megszűnni, ha az emberek egymáshoz és a természethez fűződő viszonyukat valóságosan megismerik.

A tudomány és a vallás viszonyának elemzésekor azt láttuk, hogy a hit és tudás mereven, egymást abszolút módon kizáró ellentétek. Ahol megszűnik a tudás, ott kezdődik a hit és fordítva, ahova behatol a tudás, ott a hit elveszti létalapját.

Igy minden újabb tudományos felfedezés csapás volt a vallásra. A burzsoá ateisták ezt így fogalmazták meg: "a vallás megszűnik ott, ahol a tudomány kezdődik". Látni fogjuk, hogy ez így önmagában nem igaz, de feltétlenül része az igazságnak ez a megállapítás.

A tudomány és a vallás viszonyának történetét tanulmányozva azt állapíthatjuk meg, hogy a tudományok fokozatosan szorították ki a vallást a valóság különböző területeiről. Ez a fokozatos, de állandó visszavonulás, a pozíciók kényszerű feladása, a vallás mindenhatóságának egyre kisebbedő volta a vallás gyengülésének, megszűnési

folyamatának kezdete. És ebben a vonatkozásban mindegy, hogy a tudomány képviselője akár materialista, vagy idealista alapon áll; tudományosan bizonyított tétele csapás a vallásra. Sőt, az az irónikus helyzet adódik, hogy az a tudós, aki különben istenfélő, szinte rosszabbul bánik istennel, mint a materialista, aki egyszerűen megtagadja. Engels azt írja, hogy: "Istennel senki sem bánik rosszabbul, mint azok a természetbuvárok, akik hisznek benne. A materialisták egyszerűen ^{meg}magyarázzák hogyan állnak a dolgok és nem foglalkoznak ilyen frázisokkal... De minxmindent kellett már eltűnnie istennek a saját védőitől! A modern természettudományok történetében védői úgy bánnak istennek, mint III. Frigyes Vilmostal tábornokai és hivatalnokai a jénai ütközetben. A hadsereg egyik része a másik után teszi le a fegyvert, egyik erőd a másik után adja meg magát az előretörő tudománynak, amíg a tudomány végre a természet egész végtelen területét meg fogja hódítani és nem lesz benne többé helye a teremtőnek. Newton a maga naprendszerében még meghagyta neki az "első lökést", de eltiltotta minden további beavatkozástól. Secchi páter /olasz csillagász 1818-1878/, kellő kánoni tisztelettel, de azért nem kevésbé kategórikusan teljesen kitessékelte a naprendszerből és már csak az ősköddel kapcsolatban engedélyez neki teremtető aktust... Végezetül pedig Tyndall /angol fizikus 1820-1893/ teljességgel kiparancsolja a természetből és az

érzelmei világába utalja. Milyen messze vagyunk az egykori istentől, az ég és a föld teremtetőjétől, minden dolgok életetetőjétől, aki nélkül egy hajunk szála sem hullhat ki! "/Engels: "A természet dialektikája". Szikra.1952.211-212./

Az 1870-es fatikáni zsinaton, - ez a fentiekben az általunk idézettekben is kitűnik, - az egyház is annak elismerésére kényszerült, hogy istent a tudományok kiűzték a természetből, hogy ledöntötték az isten természet feletti trónját.

A vallás még] sem szűnt meg. Sőt, századunkban - és erről is volt szó, - azt látjuk, hogy a kapitalista világban a tudományok képviselőinek egy része újra közeledik a valláshoz.

A vallás azért nem szűnt meg a tudás megszerzésével, mert a vallásnak nemcsak a tudatlanság a forrása, hanem társadalmi alapjai is vannak. A tudományok előretörése ezt nem szüntette meg.

Másrészt, nem maga a tudatlanság a vallás forrása, hanem az, hogy a tudatlanság következtében a természeti hatalmak vak, idegen hatalmakként uralkodnak az ember felett. Így a tudományok előretörése sem egyszerűen a tudat körébe eső probléma, hanem tett, társadalmi gyakorlat is. A tudományok nem pusztán a tudás megszerzése által szorítják ki istent a természetből, hanem azzal, hogy a megszerzett tudás alapján az ember urává válik eme természeti erőknek. Tehát azzal, hogy megszűnik a természeti erők ember

felett álló, idegen, vak hatalma.

A tudományok teljes győzelméhez az is hozzájárul, hozzátartozik, hogy a természet mellett a társadalmi valóságot is igaz módon ismerjük meg. Ez a burzsoázia kizsákmányoló mivoltából eredő osztályérdekei miatt a polgári társadalomtudományok számára lehetetlen. A burzsoáziának hatalma fenntartásához arra van szüksége, hogy a társadalmi valóságot torzan tükrözze vissza. Így a kapitalista társadalom kizsákmányoló jellege következtében megmarad a tudatlanság a társadalmi valóságot illetően. Tehát a kapitalista társadalomban a vallás nem szűnik meg, mert fenntartó okai megmaradnak; a kizsákmányolási rendszer és a társadalmi valóság nem ismerése, minek következtében a társadalom erői emberek felett álló, idegen, hatalmak módjára uralkodnak a társadalom felett.

A kapitalista termelési viszonyok megteremtik e termelési viszonyok megszüntetőjét, a munkásosztályt. A munkásosztály történelmi hivatása mindenfajta kizsákmányolás megszüntetése, az osztálynélküli társadalom, a kommunizmus megteremtése.

A munkásosztálynak eme történelmi hivatás betöltéséhez a valóság, benne a társadalmi valóság reális ismerete szükséges. Míg a kizsákmányoló osztályok érdekei a társadalmi valóság lényegében torz módon való megismerését követelték meg, addig a munkásosztály érdeke épp a valóság következetes megismerésének válik alapjává. Ezen az osztályalapon jött létre, ezen osztályérdekek által szükségszerűen determinálva a társa-

dalom jelenségeinek valóságos ismerete, a marxista alapokon nyugvó társadalomtudomány, amelynek elvi alapja a történelmi materializmus.

A történelem materialista felfogása ki-
üzi istent a társadalmi jelenségek területéről is. A
társadalom életét magából a társadalomból magyarázza.
A társadalom jelenségeinek valóságos magyarázata azon-
ban önmagában épügy nem szünteti meg a társadalom erő-
inek vak, idegen, emberfeletti hatalmát, ahogy a ter-
mészet jelenségeinek megismerése önmagában nem elég e-
zen erők uralma alóli felszabaduláshoz. "A puszta meg-
ismerés... nem elégséges arra, hogy társadalmi erőket a
társadalom uralmának vessen alá... Ehhez mindenek előtt
társadalmi tett szükséges. És amikor ez a tett valóra
vált, amikor a társadalom az összes termelési eszközök-
nek birtokbavételével és tervszerű kihasználásával ön-
magát és valamennyi tagját felszabadította ama rabság
alól, amelyben ezek az önmaguk által létrehozott, de
lenyűgöző idegen hatalomként velük szembenálló termelé-
si eszközök jelenleg tartják őket, amikor tehát az em-
ber nem csupán tervez többé, de végez is, csak akkor
tűnik majd el az utolsó, idegen hatalom, amely most még
a vallásban tükröződik vissza és ezzel együtt eltűnik
maga a vallásos visszatükrözés is abból az egyszerű ok-
ból, mert akkor nem lesz többé mit visszatükröznie".
/Engels: Anti-Dühring. Szikra. Bp. 1950. 328. old./

Tehát a vallás akkor szűnik meg, ha az em-
ber minden vonatkozásban a valóság ismerete alapján, a
valóság szükségszerű folyamatát felismerve végzi tevé-

kenységét. Akkor lesz az ember szabad, minden valóságos és vélt hatalommal szemben. Az emberi szabadságnak ez a birodalma a szocialista és a kommunista társadalom.

A vallás megszűnésének feltétele tehát minden kiváltó és fenntartó okának eltűnése. Ez akkor válik teljessé, amikor a munkáosztály a szocialista forradalomban a proletárdiktatura megteremtésével uralkodó osztállyá szervezi magát és hatalmát a szocialista és kommunista, azaz minden kizsákmányolástól mentes társadalom megvalósítására használja fel. A kommunista társadalom megteremtésével szűnik meg a vallás alapja.

Természetes az, hogy miként a tudomány, a tudatlanság megszűnése önmagában nem vezet el a vallás megszűnéséhez, úgy a kommunista társadalom megteremtése sem hozza magával automatikusan a vallás megszűnését. Nem hozza magával, mert bár az igaz, hogy a tudatot a lét határozza meg, a tudatnak van bizonyos önálló mozgása is. És ez többek között abban nyilvánul meg, hogy a tudatban még soká fennmaradhatnak nézetek azután is, miután már eltűntek e nézetek forrásai. Évezredek alatt meggyökeresedett nézeteknek óriási mérvű konzerváló erejük van. A megszokottság, a tradíciókhoz való ragaszkodás, egyéb pszichikai, etikai és esztétikai mozzanatok még a zuhán is fenntartják sok emberben a hitet, miután annak már minden objektív feltétele megszűnik.

Ezért a vallás megszűnéséhez a társadalom forradalmi átalakítása mellett, amely alapvető és végső feltétele a vallás megszűnésének, szükség van a propaganda

és nevelő tevékenységre is. Sőt, a szocializmus előretörésével ez az ateista propaganda egyre inkább előtérbe nyomul. Az ateista propaganda fokozására azért van szükség, mert a szocialista viszonyok megvalósulásával egyre inkább szubjektív tényezők következtében válik, vagy marad meg valaki vallásosnak. Ezeket a tényezőket pedig felvilágosítással, neveléssel, egyszóval meggyőzéssel lehet kiküszöbölni.

Hogy a vallás a szocializmusban és a kommunizmusban valóban megszűnik, azt a Szovjetunió példája eleven erővel bizonyítja. A Szovjetunióban a szovjet-hatalom négy évtizede alatt a vallás híveinek száma óriási méretekben csökkent. Az ifju, már a szocialista viszonyok között felnövekvő és nevelkedő generációk tagjainak csupán kis hányada vallásos annak ellenére, hogy a Szovjetunióban a lelkiismereti szabadságjog értelmében az egyházak tevékenységüket minden korlátozás nélkül végezhetik.

Az emberiség történetéhez mértén ^{messe}nincs az az idő, amikor az ember a vallást már csak letűnt korok emlékeként fogja ismerni.

